

Opbouw

Tot opbouw van het gereformeerde leven

A.W. Vos, Lisse

Navolgers van... God!

Efese 5: 1-2

Wat betekent het om christen te zijn? Een vraag die nogal eens door de belangstellende buitenstaander wordt gesteld. Waar zit het 'm in'? Wat het meest in het oog valt zijn de rituelen zoals kerkgang en gebed en vooral de levensstijl. En zeker, deze dingen hebben alles met het christen-zijn te maken. In de tweede helft van zijn brief aan de Efesiërs schroomt Paulus niet om het hoe van het christelijke leven heel concreet aan te geven. Toch kun je in gesprek met de buitenwacht van die vervelende snelle conclusies tegenkomen. En oprecht meent men: „christen-zijn is dus tweemaal per zondag naar de kerk gaan” of: „christen-zijn is tegen samenwonen zijn”. Maar dat is een even ongelukkige conclusie als: „huisvader zijn is zorgen dat de gezinsboodschappen zaterdag in huis komen”. Dat heeft er natuurlijk wel mee te maken, maar daar gaat het toch niet om. Maar hoe gemakkelijk verzanden we toch in dat soort discussies. Hoe moeilijk is het om positief aan te geven waarom het dan wel gaat. Dank God voor een tekst als Efese 5:1-2 „weest navolgers van God, als geliefde kinderen”. Hierin tekent Paulus ons in een paar kernachtige woorden waarom het in het christelijke leven gaat.

Geheimenis

Het is om te beginnen ook niet verwonderlijk dat we het eigenlijke van het christelijke leven zo moeilijk kunnen aangeven. Het gewone aardse leven is al een geheimenis. Hoeveel te meer geldt dat dan voor het nieuwe, het eeuwige leven dat een christen is binnen gegaan. En wie de Geest niet heeft, kan deze dingen al helemaal niet verstaan. In het gesprek met een ongelovige blijft het getuigenis daarom ook het laatste woord.

Die opmerkelijke woorden van de apostel „navolgers van God” wijzen op het geheimenis, vertellen ons dat het christelijke leven niet valt onder te brengen binnen onze kaders. Het gaat in het leven van een christen om iets dat uitstijgt boven wat de wereld als goed ervaart en omschrijft. Niet zozeer dat het leven van een christen beter is, maar dat het anders is, van een geheel eigen soort. Het gaat om God!

In het gesprek met de ongelovige mede-

mens – en niet alleen dan – zijn we geneigd om het eigene van het christelijke leven te 'vatten' in de bestaande begrippen en waarden. Spreken we erover 'alsof God niet bestaat'. Zo maken we het weliswaar beter hanteerbaar en mededeelbaar, maar sluiten we het tegelijk ook op in het bestaande en sluiten we ons af voor het volstrekt unieke van het christen-zijn.

Met zijn opmerkelijke woorden doorbreekt de apostel dat en opent hij een heel nieuw perspectief. Wij worden geroepen om navolgers van God te zijn. Wat is dat bevrijdend en romantisch en samenbindend.

Bevrijdend, want het doorbreekt onze wanhopige beperktheden.

Romantisch, want het belooft een leven met ongekende verrassingen.

Samenbindend, want tegenover deze oproep vallen al onze onderlinge verschillen in het niet. Wat een voorrecht dat de God ons allen, hoe we er ook voorstaan, *roept* Hem na te volgen. *God roept en in Hem is de kracht!*

Om van te duizelen

Maar wat moeten wij ons bij deze oproep nu voorstellen? Een mens navolgen kennen en kunnen we. Ook in de Schrift komen wij meermalen de oproep tegen om mensen na te volgen of om als ambtsdrager een voorbeeld te zijn. De apostel Paulus heeft op dit punt bepaald geen last van valse bescheidenheid. Toch stelt hij zichzelf nooit als het voorbeeld, het einddoel. Vaak voegt hij eraan toe: „...gelijk ik Christus navolg”. Hij wil niet meer en niet minder dan een (voorlopig) hulpstuk zijn tussen de gelovige en God. Hij laat dan ook altijd langs de menselijke voorbeelden heen op God zien. Want tot dat hoogste is elke christen geroepen: God navolgen. Maar – nogmaals – wat moeten wij ons daar nu bij voorstellen? God is God! Eeuwig, alwetend, alomtegenwoordig, almachtig, heerlijk. Hoe kan Hij ooit ons grote voorbeeld zijn? Enerzijds is ons hart te klein voor de opgetogenheid die deze roeping bij ons wakker maakt, maar anderzijds... Is Paulus hier niet het slachtoffer van zijn eigen enthousiasme?

Zonder masker

Het woord dat de apostel hier voor navolger gebruikt – *mimètès* – kan ons al

enigszins op weg helpen. Het oud-Griekse toneel kende twee soorten toneelspelers. De *'mimètès'* en de *'hypokritès'*. De *'hypokritès'* speelde zijn rol in het toneelstuk met een herkenbaar masker voor. Door zijn masker was het voor het publiek meteen duidelijk wie hij moest voorstellen. De *'mimètès'* speelde zonder masker in een korte sketch, een mime, waarin hij op rake wijze iemand of een bepaald karakter moest 'neerzetten'.

Of Paulus hier aan deze vergelijking, ontleend aan de toneelwereld, heeft gedacht, is niet te achterhalen. Maar in ieder geval is het een verhelderend beeld.

Paulus bedoelt dat wij geroepen worden om zonder masker, dus met ons eigen gezicht, met onze eigen mogelijkheden

36e jaargang – nr. 20
25 september 1992

In dit nummer

- 357 T. Hoekstra
Enkele ontvangen boeken
- 358 G.L. Born
Ethische vragen (1)
- 360 P.J. van Kampen
Evangelicos in
Latijs Amerika
- 362 A. Troost
'Is' of 'zij' of allebei?
- 364 Cor de Boer
Vakantie-bijbelschool
- 366 J.J. Oostenbrink
Over huwelijk en
'leefvormen' (1)
- 368 D. Holwerda
Drie oudtestamentische
sleutels op sloten van het
boek Openbaring

Opbouw

Veertiendaagse uitgave van de gereformeerde persvereniging opbouw

Redactie

Drs. H. Algra
Ds. J. Bouma
T. Hoekstra
Drs. H. de Jong
Drs. P.J. van Kampen
Mr.dr. J. Meulink
Ds. K. Muller
M.J.F. van der Wal

Adres van de redactie

Ds. K. Muller,
Oude Veenscheiding 15,
8446 LC Heerenveen.
Tel. 05130-20476
Alle kopij dient uiterlijk dinsdags, in de week voorafgaande aan de week waarin Opbouw zal verschijnen, bij de redactie binnen te zijn.

Kerknieuws/Onder andere(n)

M.J.F. van der Wal,
Brugakker 60-17,
3704 RA Zeist.
Tel. 03404-61525.

Abonnementen en ledenadministratie

M. van Veelen-Vreugdenhil
Administratie Opbouw
Bronsmos 7
2914 AC Nieuwerkerk aan den IJssel
Tel. 01803-20205.
Gironummer 404945 t.n.v.
Geref. Persvereniging Opbouw.

Lidmaatschap Persvereniging
Aanmelding door overschrijving van min. f 25,- contributie op bovenstaand gironummer.

Abonnementen

Het aanvragen of opzeggen van abonnementen uitsluitend bij de administratie. Abonnementen kunnen ieder moment ingaan, doch slechts per 31 december eindigen. Opzeggen uiterlijk tot 15 november.

Abonnementsprijs

Bij vooruitbetaling te voldoen.
f 63,- per jaar of f 35,- per half jaar.
Voor studenten f 51,- per jaar.
Buitenland f 89,- per jaar of
f 104,- per luchtpost. Chequekosten
buitenland: f 10,-.

Advertenties

Tarief: 58 ct. per mm. bij 45 mm. breed (excl. 6% BTW). Advertenties inzenden tot woensdag 8.30 uur, anderhalve week vóór verschijningsdatum. Familieberichten uiterlijk vrijdagmorgen, in de week voor verschijning. Advertenties en familieberichten rechtstreeks naar Nedag, t.a.v. het bedrijfsbureau.

Technische realisatie

Nedag Grafisch bedrijf b.v.,
postbus 208, 3770 AE Barneveld,
tel. 03420-10760, fax 03420-92542.

Druk

'Steenbergen', Zeist.

en talenten, ook binnen de grenzen van ons mens-zijn, met ons-zelf, God herkenbaar te maken. Paulus bedoelt pertinent niet dat wij in enig opzicht ons mens-zijn geweld zouden moeten aandoen. Dat is het kenmerk van de schijnvroomheid. Omwille van de vroomheid gaat de menselijkheid schuil achter een masker. Dat kan een ontoonbaar gelaat zijn, maar evengoed een gezicht waar de glimlach niet af te branden is. Die schijnvroomheid kan overigens volkomen te goeder trouw zijn. Bij ons is een hypocriet altijd iemand die de kat in het donker knijpt. Dat is echter vaak niet het geval.

Het wonder van de bijbelse vroomheid is dat een mens als mens God mag navolgen. Dat was het wonder van het mens-zijn, want de mens is immers geschapen naar het beeld van God. Door onze goddeloosheid en onmenselijkheid hebben wij dat beeld vrijwel onherkenbaar verminkt. Maar de christen heeft de Nieuwe Mens aangedaan, geschapen in ware gerechtigheid en heiligheid. Dankzij Christus mag de christen opnieuw Gods beeld zijn en Hem navolgen. Wat een wonder van genade! God navolgen als mens!

Wandelen in de liefde

Paulus maakt ook duidelijk waarin wij God in ons leven herkenbaar moeten laten zien, als hij zegt: wandelt in de liefde. Dat is een leven dat helemaal door de liefde wordt overstraald en vervuld en beheerst.

Als God zich in één woord wil typeren – „zo ben Ik” – dan kiest Hij het woord liefde. God is liefde. Iets hogers, diepers, heerlijkers, machtigers is van Hem niet te zeggen dan dit: Hij is liefde.

Dat meest karakteristieke van God mogen wij ons eigen maken. Daarin worden wij geroepen Hem na te volgen. Deze liefde is de liefde met hoofdletters, de liefde van 1 Kor. 13. De liefde die als het hooggebergte boven een molshoop uitrijst boven onze eigen klein-menselijke, zondige ideeën over wat liefde is. Scherp gesteld: wij leren God niet kennen in de liefde van mensen. Want dan zouden wij Hem naar beneden halen. Nee, wij weten pas echt wat liefde is, als wij God hebben leren kennen. Als wij ons hebben laten verzoenen met God. Hierin hebben wij de liefde leren kennen dat Hij zijn leven voor ons heeft ingezet, schrijft Johannes. In vs. 2 wijst Paulus naar de liefde van Christus die zich voor ons heeft overgegeven. Die ware liefde, van goddelijke kwaliteit heeft Christus naar ons toegebracht. Wandelen in de liefde mogen we dan bijna ruimtelijk opvatten: door de verzoening worden we een nieuwe wereld binnengedragen – het Koninkrijk van de Zoon Zijner liefde. Daarin mogen wij 0pleven en gaan wandelen!

En dat is het machtige, het grootse, het glorieuze van de oproep van de apostel „wees navolgers van God”, dat wij daarmee geroepen worden op een veel hoger plan dan waarop wij ons met elkaar van nature bevinden, geroepen op de weg van 1 Kor. 13 die nog veel verder omhoogvoert.

Dat is het unieke en ook bevrijdende van het christelijke leven: dat is niet maar goed leven, dat is God navolgen. En dat is een wereld van verschil.

Als geliefde kinderen

Nog is het meest intieme van ons christen-zijn niet genoemd. De tekening van het christelijke leven ontplooit zich nog verder. De roeping was al heerlijk, maar de context waarbinnen die roeping gehoord mag worden, maakt het allemaal nog heerlijker. Wij mogen God navolgen niet als werknemers, knechten, onderdanen, maar als zijn geliefde kinderen! Iets hogers en heerlijkers kan van een mens niet gezegd worden: Een christen is kind van God. Hij is tot zijn kind aangenomen. Van nature waren wij dat niet. Van nature zijn wij zelfs kinderen des toorns.

Maar wie tot geloof is gekomen mag weten: Ik ben door God geadopteerd. En dat is bij God niet iets van vandaag op morgen geweest. Daar is God van voor de grondlegging der wereld al op uit geweest. In liefde heeft Hij ons tevoren bestemd als zonen van hem te worden aangenomen door de tussenkomst van Jezus Christus.

Gods kind zijn is zelfs nog meer dan geadopteerd zijn. Een christen is wedergeboren uit onvergankelijk zaad. Heeft deel gekregen aan het leven van God. Ja zelfs, schrijft Paulus, Wij zijn Gods geliefde kinderen. Een woord dat nu ik zelf vader ben geworden nog veel sterker is gaan spreken. En dan te bedenken dat onze liefde voor ons kind, ja zelfs de liefde van het meest perfecte ouderpaar nog werkelijk niets is in vergelijking met de liefde die God voor zijn kinderen koestert. Opnieuw vinden we de diepste grond daarvan in vs. 2.

Christus is de Geliefde. Door Zijn verzoening laat Hij ons nu delen in de liefde van de Vader voor Hem, worden ook wij geliefden genoemd. God houdt van ons zoveel als Hij van de Here Jezus houdt! Wie dat vergeet of miskent, kan eigenlijk niets zinnigs meer over het christen-zijn zeggen.

Maar er is nog meer. Want juist als geliefde kinderen mogen wij onze hemelse Vader navolgen. Het is prachtig om te zien hoe een kind zijn ouders probeert na te doen. Hoe door navolging een kind zich ontwikkelt. Alles leert het door na te doen. Natuurlijk het is er allemaal al ingeschapen, maar door nadoen, door navolging komt het er ook uit en ontplooit het zich.

Zo werkt het ook in de wedergeboorte. Als Gods geliefde kinderen kan het niet anders of we hebben het diepe verlangen om navolgers van God te zijn. Om in liefde op Hem te gaan lijken. Zoals het diepste verlangen van een kleine jongen is: ik wil op mijn vader lijken. Paulus zegt: laat dat uw verlangen zijn, laat zo het nieuwe leven in u tot volle wasdom komen. Wees navolgers van God als geliefde kinderen!

God geniet van zijn kinderen

Als Zijn navolgers maken wij onze hemelse Vader blij! Wat dacht u! Hoe blij kunnen menselijke ouders al zijn met de

vorderingen en met de liefde van hun kind.

Opnieuw mogen we zeggen op grond van vs.2: alles van Christus is van ons geworden. Hij heeft door zijn offer de Vader een onuitsprekelijke vreugde verschaft – een welriekende reuk. Als Gods geliefde kinderen mogen wij nu in Christus onze Vader onuitsprekelijk blij maken!

Wat is deze wetenschap een krachtig wapen tegen onze neerslachtigheid en onze minderwaardigheidsgevoelens. Als we wanhopen omdat we van ons nieuwe leven zo bitter weinig terecht brengen. Als we struikelen en vreselijk tekortschieten in de liefde. Laten we ons dan realiseren hoe ouders naar hun kind kijken, dat zijn eerste stapjes probeert te doen. Ze zijn blij met elk stapje, hoe onbeholpen ook. Ze zien het gekrummel van dat moment in het zekere perspectief dat hun kind eenmaal zal rennen en vliegen.

Zo ziet onze hemelse Vader ook op ons neer. Hij heeft ons geroepen in Christus die alles volbracht heeft. Hij heeft ons in Hem uitverkoren, opdat wij heilig en onberispelijk zouden zijn voor Zijn aangezicht (Ef.1:4). De Vader ziet ons gestuntel nu in het licht van de volmaaktheid van Zijn Zoon. Eens zullen wij zo volwassen en volmaakt zijn als de Here Jezus. Daarom roept Hij ons om Zijn navolgers te zijn.

Wanneer wij in geloof daaraan gehoor geven en in liefde gaan wandelen op de weg van Jezus, mogen wij weten dat wij in Hem de Vader grote vreugde geven. Nu al.

En dat is ongetwijfeld het grootste wonder van ons christen-zijn: onze lieve Vader in de hemel blij maken.

De vreugde des HEREN is onze kracht.

In de komende nummers (o.a.):

Joke Holwerda, Onmogelijk geluk
A.M. van Leeuwen, De zevende missie naar Bangui

Dirk van der Molen, Een bijzondere geleerde: christen-filosof Søren Kierkegaard.

H. Smit, Beknopte Gereformeerde Dogmatiek (bespreking van het gelijknamige boek van prof.dr. J. van Genderen en prof.dr. W.H. Velema)

W. Smouter, Wie diaken wil zijn, moet discipel worden.

H. de Jong, Zeist

Tegen de slechtheid en tegen de revolutie daartegen: het evangelie!

(Een politiek/niet-politiek woord)

Tussen twee vuren

De gekozen Psalm 26 is ons niet direct sympathiek. Wij verbinden de dichter haast onmiddellijk met de Farizeeër uit de bekende gelijkenis van de Meester. U weet wel, die man die snoevend en breed gebarend zijn gerechtigheid voor zich uit staat te schallen: „Ik vast tweemaal per week, ik geef tienden van alles wat ik bezit...” En zo ook deze psalmist (vinden wij): „Bij de valsaards zit ik niet neder, met de huichelaars ga ik niet om... ik was mijn handen in onschuld” (vss 4 en 6). We zijn daarom met de David van Psalm 26 gauw klaar: Hij is in dit gedicht nog echt een oudtestamentische farizeeër. Het is waar, soms bereikt David nieuwtestamentische hoogten maar hier niet. In werkelijkheid evenwel is de man die hier spreekt veel minder zelfverzekerd dan wij denken. De psalm heeft iets van een schreeuw. Het is de gil van iemand die tussen twee vuren terecht is gekomen, de noodkreet van een mens die tussen wal en schip dreigt verpletterd te worden, de alarmroep van iemand tussen twee muren die hij als de wangen van een bankschroef op zich af ziet komen.

De dichter staat namelijk onder verdenking en wordt aangeklaagd. Door wie? Dat horen we niet. Verderop in het lied is nogal nadrukkelijk sprake van de slechtaards van allerlei soort. Inderdaad vormen die het ene vuur en de ene muur die David uit de buurt wil blijven. Maar deze mensen zullen hem toch wel niet in staat van beschuldiging gesteld hebben. Bijvoorbeeld omdat David niet net als zij alles uit zijn leven haalde wat erin zat. En als ze daar al een beschuldiging van gemaakt zouden hebben dan zou David daardoor toch weinig van zijn stuk zijn gebracht. Hij zou ze vierkant hebben uitgelachen. „Als ik op jullie manier alles uit mijn leven moet halen, door als een egoïstische graaigraag rond te gaan, geef mijn portie dan maar aan Fikkie”. Nee, maar wie zaten hem dan zo op de hals?

Te slap

Ik denk – maar dat moet een vermoeden blijven, al is het een vermoeden dat nagelaten door het lied zelf wordt gelegd; je kunt de psalm zo gebruiken – dat dat mensen waren die zich net zo sterk als David over de veelsoortige slechtheid van hun tijd opwonden en zich er even fel als hij tegen kantten.

Maar ze vonden dat David er te weinig tegen deed. Ja, hij was wel koning en hij behartigde als zodanig de rechtspraak. Maar hij had daarbij zijn duidelijke beperkingen. Hij kreeg niet alle ongerief weg. Bij lange niet! En dat stak de rechtvaardigheidsmaniakken die David ter anderer zijde om zich heen had. De zonen van Zeruja bijvoorbeeld over wie we horen in Davids levensverhaal. Ze vonden dat David veel te slap was en eigenlijk stond hij daardoor bij hen onder verdenking dat hij met die slechterikken gemene zaak maakte. Hij legde zich te gedwee bij het bestaan van de valsaards neer en 'zat' in die zin 'bij hen neder' (vs 4). David zou, zo vonden zij, als koning de totale revolutie tegen het kwaad af moeten kondigen. Als je nu de macht gekregen hebt dan moet je die ook gebruiken, zeiden ze. En David deed dat wel, maar niet genoeg. Lang niet genoeg, was hun kritiek. Nee, ze dachten niet dat hij zelf een schurk was. Er treedt immers bepaald geen schurk naar voren uit de woorden die hij in dit lied spreekt. Dat wisten zijn critici ook wel. Maar als hij te weinig aan de schurkerij deed dan begunstigde hij het kwaad toch wel. „Die David! Moet je nu zien! Dat vertrouwt maar zo rustigjes op God en dat gaat maar zo kalmpjes naar de kerk! Terwijl de wereld in brand staat! Zo niet in eigen huis dan toch wel bij de buurlanden over de grens. De tirannen houden huis. De moordenaars vergieten bloed. De verdrukkers schoppen de armen dood. De geweldplegers schenden de eer van de vrouw. En jij maar zingen: „Here, ik heb lief de stede van uw huis, de woonplaats van uw heerlijkheid!” (vs 8). Dat kan toch niet? Doe er toch wat aan! Sluit je aan bij onze geleerden!”

Nodige zelfbeproeving

Dat is wel herkenbaar. Zowel voor de kerk als voor de gelovige. Inderdaad bevinden wij ons in deze wereld tussen de slechtheid in de wereld enerzijds en de revolutie daartegen van de andere kant. De kerk tussen wal en schip, de gelovige tussen twee vuren. De revolutie tracht de kerk en de gelovigen mee te krijgen in haar strijd tegen het kwaad. Wij echter bedanken ervoor om als christendom een politieke beweging te worden. Tenminste voor de meerderheid van de christelijke kerk gaat dat op en we kunnen daar blij om zijn. We

prediken in de wereld het vertrouwen op de Heer en verwachten dat daar een sanerende kracht van zal uitgaan op de samenleving. Maar dat levert ons het verwijt van de wereld op dat we heulen met de slechtheid, dat we die wereld stijven in het kwaad.

Met dit verwijt moeten we terdege te rade gaan. Want daar kan het inderdaad op uitlopen. Dat onze 'stilheid en gerustheid' verkapt gemakzucht en onverschilligheid worden. We moeten ons daarop voortdurend beproeven. En mede daartoe staat deze psalm in de bijbel. Want David beproeft zich hier voor Gods oog of hij inderdaad zonder te wankelen in zijn onschuld wandelt, zoals hij zegt (vs 1). Hij vindt dat, maar is het nu ook zo? Of heeft ongemerkt de slechtheid van de goddelozen vat op hem? Bij Uria en Bathseba was dat het geval geweest. Daar zie je David als een goddeloze tyran gewetenloos optreden. David weet dat. Of hij onze psalm nu vóór of na zijn zonde van ontucht en moord gemaakt heeft, – hij weet dat dit in hem zit. En daarom bidt hij: „Toets mij, HERE, en beproef mij, keur mijn nieren en mijn hart (vs 2). De nieren en het hart staan hier voor de mens naar binnen en de mens naar buiten. De nieren vormen het meest inwendige van de mens en van het hart wordt gezegd dat daaruit de uitgangen naar het leven zijn. David is te goeder trouw de waarheid en de gerechtigheid toegedaan. Hij is zich van geen kwaad bewust. Maar het is zoals Paulus ergens schrijft: „Ik ben me van niets bewust maar daardoor ben ik nog niet gerechtvaardigd” (1 Korintiërs 4:4). Precies! Ons geweten is wel belangrijk maar het is toch een horloge dat regelmatig naar radiotijd moet worden bijgesteld. Dat is óók een reden waarom we iedere zondag naar de kerk komen. Omdat het kompas van ons geweten niet helemaal te vertrouwen is. En daarom geeft David de HERE inzag in zijn boeken.

Dode mus

Je ziet David dus met alle kracht die ene muur, dat ene vuur (dat van de slechtheid) uit de weg gaan. Maar dat andere vuur is niet minder gevaarlijk. Dat vuur van de revolutie tegen alle vormen van schelmerij en smeelapperij. De woede die al het rampzalige in de wereld te vuur en te zwaard wil aanpakken en uitroeien, die is dáárom zo gevaarlijk omdat ze bij de mensen verwachtingen wekt die niet waargemaakt kunnen worden. De kommunistische revolutie in Rusland is daarvan het grote voorbeeld. Onze eeuw neigt ten einde. Het schip van de mensheid staat op het punt de zee van de twintigste eeuw te verlaten. Aan boord bevindt zich tussen veel andere rommel in een reusachtige dode mus. Het is de kommunistische revolutie in Rusland waar de mensen blij mee zijn gemaakt en die het grootste deel van onze eeuw in beslag heeft genomen. Maar overduidelijk is aan het licht getreden dat de wereld van de verdrukten door die revolutie is blij gemaakt met een dode mus. De slechtheid onder de mensen heeft nergens ongeremder

huisgehouden dan juist in die landen waar deze revolutie het voor het zeggen had. God blaast in het zelfgemaakte heil van de zogenaamde heilsstaten. Zal dit meegaan als les, de eenentwintigste eeuw in? Het valt te betwijfelen. Nog vind je tot in de kerk toe mensen die met de revolutie flirten en dwepen. Bij de puinhopen van het marxisme houden ze nog vol dat ze veel op hebben met Marx en dat die z'n inspiratie eigenlijk aan de bijbel ontleend heeft. Ja ja, zoals een vloeker zijn vloekwoorden aan de bijbel ontleent, zeker! Revolutie is niet de weg waarlangs nood wordt gelenigd. De massa's die in vertwijfeling naar dit middel grijpen mogen niet veroordeeld worden. Immers: „De onderdrukking zou wel een wijze dol maken”, staat in Prediker (7:7). Maar wie ertoe aanzetten hebben meer schuld, zeker wanneer ze dat vanuit comfortabele omstandigheden doen. Verdrukkende goddeloosheid met revolutionair geweld te lijf gaan, het werkt niet. Dat zou, zeker met zo'n geweldige les als die van de twintigste eeuw op zak, voor alle verantwoordelijken vast moeten staan.

Sionsgekte

David heeft zijn kracht niet in het zwaard gezocht. Naar binnen toe niet en naar buiten toe ook niet. „HERE, ik heb lief de stede van uw huis, de woonplaats van uw heerlijkheid” (vs 8). Die hartstocht voor het heilgdom, die typeert David ten voeten uit. Wel drie keer in dit lied komt hij daarop. Behalve in vs 8 ook nog in vs 6 waar hij het heeft over het maken van de omgang rondom het altaar bij het lofprijzende lied en in vs 12 waar hij zegt dat hij zijn God wil prijzen in de samenkomsten. De tempel, het is de grote passie van zijn leven geweest. Zijn gekte, zou je haast zeggen. Je ziet hem nergens uitbundiger feestvieren dan bij het inhalen van de ark in Jeruzalem. Natuurlijk heeft de koning ook recht gesproken. Hij heeft naar vermogen het onrecht door recht gekeerd. Lees Psalm 101 maar. Maar hij wist ook dat hij als politiek mens de harten van zijn onderdanen niet kon bereiken. Zijn optreden op dat gebied behield daardoor altijd iets uitwendigs. En daarom ging hij dan ook in dat rechtdoen en rechtspreken niet op. Het was om zo zeggen zijn linkerhandswerk. Met zijn rechterhand, dat wil zeggen: naar de diepste aandrang van zijn hart, heeft hij zich ingespannen om de ark en de dienst der verzoening midden in het volksleven te plaatsen. Daar heeft hij, ook voor zijn volk, alles van verwacht. Dat de mensen zouden leren op deze God die zelfs een middel tegen de zonde wist, hun vertrouwen te gaan stellen. Met name daarin is hij zijn volk voorgedaan.

Nur eine Passion

En dat is nóg de kracht van de kerk. Natuurlijk bidden wij in de kerk voor de overheden en hun recht doen. Ook in internationaal verband. Wij willen op z'n tijd zelfs zedemeestersen. Naar binnen en naar buiten toe. Maar ons hart ligt daar niet. Dat is niet omdat wij onbewogen zijn met het lot van de verdrukten,

maar juist omdat hun ellende ons ter harte gaat. Wij willen hun niet ook nog de ellende van een teleurgestelde hoop bezorgen en hen niet afschepen met de dode mus van de revolutie. Wij willen daarom de evangelieverkondiging in de wereld met alle kracht bevorderen. Dat is onze 'nur eine Passion' (slechts één hartstocht) waar Zinsendorf het al over had. Want die boodschap van het evangelie stelt niet teleur. Zoals de liefde tot het Immanuël-geheimenis David nooit beschaamd heeft. Maar, zoals gezegd, ook deze keus voor 'stilheid en gerustheid' is niet zonder risico. Het kan alles in gezapigheid ontaarden en dan schuiven we zonder dat we het merken op naar het leven van de zondaars en de bloedvergieters „aan wier handen misdaad kleeft en wier rechterhand vol is van smeergeld en steekpenningen” (vss 9 en 10). Daarom is en blijft nodig het gebed dat uit de zelfbeproeving te voorschijn komt: „Raap mijn ziel niet weg met de zondaars”. Wat komt het erop aan! Wij moeten als kerk op dit punt dan ook streng zijn. Wie in de christelijke gemeente slecht is voor de vreemdelingen (bijvoorbeeld), hen uitbuit en verdrukt, kan erop rekenen dat hij onder de tucht komt en van het avondmaal wordt geweerd. Maar wie de verdrukten der aarde aanzet tot revolutie niet minder. We moeten en willen ons van beide kwaden vrijhouden om beschikbaar te zijn voor de liefde tot Gods huis, dat is tot Christus en zijn evangelie.

In het septembernummer van Kerk:

- Prof. dr. K. Runia neemt afscheid..
- .. evenals Wies
- Stael-Merkx
- Nederlands gereformeerd en 'de breuk van 1967'

- Duitse dominees in Nederland
- Waarom voelt de PCOB zich onvoldoende serieus genomen?
- Geestelijke verzorging in het leger-nieuwe stijl

kerk

Bel voor een
proefabonnement
(Kerk 2 maanden
voor slechts f 5,-)
03420-10790

Ex Libris

T. Hoekstra, Zwolle

Enkele ontvangen boeken

De onbekende Hitler

De schrijver van dit boek, P.F.M. Fontaine is historicus. Hij heeft een jaar gewerkt bij het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, is leraar in het voortgezet onderwijs geweest en heeft aan de Rijksuniversiteit in Utrecht gedoceerd. Hij heeft getracht een antwoord te geven op de vraag wie Hitler eigenlijk was. Wat voor een mens was hij? Wat dreef hem?

We worden uitvoerig geïnformeerd over zijn afstamming, over zijn ouders, zijn verhouding tot hen, zijn ziekte en aftakeling, de verhouding tot vrouwen en zijn onrustige zwerversleven. Vervolgens maken we kennis met Hitler als soldaat; hij was beslist niet bang uitgevallen, was eerder een fanatiek soldaat te noemen, werd enkele keren onderscheiden, maar kwam niet in aanmerking voor een leidende functie. In de laatste twee hoofdstukken komen we steeds dicht bij de vraag: wie was hij eigenlijk? Fontaine noemt hem een 'killer', een moordenaar voor anderen en voor zichzelf. Was Hitler gek? Beslist niet; geen psychiater zou hem niet toerekeningsvatbaar noemen. Was hij dom? Al weer: beslist niet. Hij had een heel sterk, bijna fotografisch geheugen, kon problemen snel doorzien en tot de hoofdzaken herleiden. Maar hij had wel een heel hoge dunk van zichzelf; Fontaine spreekt van „de goddelijke Führer”; hij leed aan een bijna onvoorstelbare zelfoverschatting.

De laatste paragraaf heeft als titel de vraag van het begin: Wie was Adolf Hitler? Uiteindelijk moet ook de schrijver van dit boek bekennen dat hij het niet weet. De laatste zin luidt: „God alleen weet het antwoord.”

We krijgen in dit boek veel informatie, maar er staan in mijn kast méér boeken waarin minstens zo veel te vinden is. Toch heb ik dit werk met grote interesse gelezen. Iedereen die belangstelling heeft voor de Tweede Wereldoorlog kan ik het aanbevelen.

Uitgever: Ambo te Baarn; Omvang 333 bladzijden; Prijs: f 49,50.

De dominee heeft een beroep

Er dwarrelen boeken van heel uiteenlopende soort op mijn bureau. Zo ook:

De dominee heeft een beroep. Het is geschreven door drs. M.A. v.d. Berg en het verscheen al ongeveer een half jaar geleden. Eerst was ik van plan er in Opbouw geen aandacht aan te schenken, maar het is zó'n merkwaardig boekje dat ik het toch even wil noemen. De schrijver heeft geput uit ongeveer vijfenzeventig brieven van zo'n honderd jaar geleden en we krijgen een aardige kijk achter de schermen. Ik moet zeggen: het ging niet altijd erg fijn toe bij het beroepingswerk. Soms probeerde een dominee duidelijk een beroep uit te lokken, om niet te zeggen dat hij eigenlijk solliciteerde. En als een predikant al binnen een jaar een nieuw beroep aanneemt, dan is er toch wel iets vreemds aan de hand. Wij kunnen ons ook niet voorstellen dat het tamelijk normaal was als iemand al na twee of drie jaar naar een andere gemeente vertrok. Toch komt er heel wat bevindelijkheid om de hoek kijken. Het lijkt me echt een boekje voor liefhebbers van 'kleine kerkgeschiedenis'.

Er komt in het boek één zinnetje voor dat ik u niet wil onthouden. Iemand die een bepaalde predikant wil aanbevelen, schreef: „Hij is goed gereformeerd, ik geloof zelfs dat hij God vreest.”

Uitgever: De Groot Goudriaan, Kampen. Omvang: 88 bladzijden. Prijs: f 15,90.

Schrijvend op weg is een bundel die zichzelf omschrijft als: verhalen, gedichten, liederen en essays in christelijk perspectief. Het is een uitgave ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van de vereniging van protestants-christelijke auteurs 'Schrijverderwijs'. Zo gevarieerd als de inhoud is, zo verschillend is ook de kwaliteit van de bijdragen. Het proza kon mij het meest boeien. Er staat bij voorbeeld een stuk in van Hans Werkman; daarin beschrijft hij twee jongens tijdens een kerkdienst, in toom gehouden door de dwingende blik van hun kennelijk erg dominante vader. Een wat ironische beschrijving van de kerkdienst, het begrip voor het gedrag van de jongens en een goed waarnemingsvermogen leveren prettige leesstof op. Het verhaal van Gerbrand Fenijn, De gesloten stad, deed me aan Belcampo denken. Maar het vreemde gebeuren wordt uiteindelijk verklaard door: het was een droom! Zo doen veel scholieren het ook in hun opstellen en het is toch wel een wat té gemakkelijk trucje. En hoe vroom en waar ook het slot mag klinken, het ligt er net iets te dik op.

Henk J. van As heeft een goede bijdrage geleverd over de dichter Keuls, die tot de generatie van 1910 wordt gerekend, net als bij voorbeeld Roland Holst, Bloem en Gossaert. Keuls verdient inderdaad meer aandacht dan hij in het algemeen krijgt. Het laatste gedeelte in proza is van

Bert Hofman. Hij schrijft dat het christendom in onze tijd steeds meer naar de achterste gelederen verwezen wordt, maar dat toch het geloof blijft bestaan en dat er dus ook christelijke literatuur kan verschijnen. We mogen niet toegeven aan doemdenken. De christelijke literatuur moet op eigen benen leren staan en inspelen op de situatie van nu. Wat Hofman haar vooral verwijt, is het tekort aan belijvende kracht. Aan het einde schrijft hij: „We moeten duidelijk doorbreken naar een nieuwe situatie. Dat wil zeggen op zoek gaan naar de voedingsbronnen van het verleden en naar het perspectief van de internationale ruimte, zeker ook naar een wijze van leven in het Europa van na 1992. De gedichten in deze bundel kunnen voor het overgrote deel tot de 'pastorale poëzie' gerekend worden.

Uitgever: J.J. Groen en Zoon, Leiden. Omvang: 171 bladzijden. Prijs: f 22,50.

De agenda van Bakker, geschreven door Lenze L. Bouwers, vertelt over een gebeurtenis op een middelbare school: de agenda van een leraar is gestolen en aangezien daarin ook alle cijfers voor proefwerken e.d. staan, wordt het erg moeilijk straks rapportcijfers vast te stellen. Lenze Bouwers kent uit eigen ervaring het leven op zo'n school. Hij tekent de leerlingen zoals ze zijn en eveneens de reacties van ouders en van collega-leraren. Een aardig boek om te lezen; veel scholieren zullen er het een en ander in herkennen. Er zit wel een zwak element in: we hebben kennelijk te maken met een christelijke school, maar van dat christelijke merken we niets.

Uitgever Kok Voorhoeve, Kampen. Omvang: 85 bladzijden. Prijs: f 15,90

De poorten van Sion is oorspronkelijk in het Engels geschreven door Bodie Thoene, de Nederlandse vertaling is van Nico Hart. Het boek is een roman over gebeurtenissen in het laatste jaar voor de oprichting van de staat Israël. Bij de gegevens staat: „Het beeld dat de schrijfster schetst, is weliswaar geromantiseerd, maar historisch juist.” Nou, ik heb over dat laatste mijn twijfels. Er staan zo veel onwaarschijnlijke voorvallen in dat het erg moeilijk wordt in die historische juistheid te geloven. En kan iemand mij vertellen wat ik mij voor moet stellen bij: 'de trottoirs werden opgerold?' Ik heb ook nog nooit een film in een camera 'geschoven' of iemand gezien die 'ja schudde'.

Uitgever: J.H. Kok, Kampen. Omvang: 256 bladzijden. Prijs: f 27,50

G.L. Born, Amersfoort

Ethische vragen (1)

over gebod en gehoorzaamheid¹

Ethiek staat op dit moment binnen de kerken in de belangstelling. En eigenlijk zeg ik dat nu nog te onderkoeld. Er is een ware hausse in de aandacht voor de ethische vragen. Het ene boek over ethiek is nog niet verschenen of het andere wordt alweer aangekondigd. Levensstijl is in, ook christelijke levensstijl. En wie een avond belegt om na te denken over wat vanuit de Bijbel als goed of niet goed mag worden gekwalificeerd, kan zich verheugen in een zeer warme belangstelling.

Nu is dat niet zo verwonderlijk. Wij leven in een tijd van grote veranderingen, en dat op velerlei terrein. Daar is allereerst de medische ethiek. Ze lijkt nog steeds in een stroomversnelling te zijn. Ons menselijk kennen en kunnen gaat, vooral in technologisch opzicht, in de medische wetenschap nog steeds sprongsgewijze voort met alle consequenties van dien. Er zijn de vragen rond het milieu, die met vernieuwde hevigheid op ons toe komen. Onze maatschappij wordt steeds pluriformer. Religies en culturen ontmoeten elkaar, lijken zich soms te mengen en vaker nog met elkaar te bosten. Het proces van emancipatie en individualisering laat ook onze christelijke relatievorming niet beroerd. En om nog een laatste moment te noemen: de zich nog steeds turbulent veranderende krachtverhoudingen in de wereld maken inzet van – ook nederlandse – militairen in crisisgebieden tot gemeengoed, ook wanneer de verdediging van eigen grondgebied niet aan de orde is. Al deze dingen maken, dat de vragen naar de ethiek en de moraal veel aandacht vragen. Er is een hoge mate van onzekerheid. De vragen zijn zo gevarieerd en komen tegelijk met een zodanige massiviteit op ons af, dat we er nauwelijks nog de weg in vinden. Onze gezinnen en onze gemeenten leggen er uitdrukkelijk getuigenis van af.

Maar er is meer. Genoemd moet in dit verband ook worden de sterke invloed die met name de rechterflank van de gereformeerde gezindte ondergaat van de evangelische beweging. Niet weinigen onder ons voelen zich daartoe aangetrokken. Nu is het immer een van de kenmerken van de evangelicalen geweest, dat ze een sterk accent leggen op de heiliging en de kerstening van het leven. De vragen naar réveil, naar een nieuw christelijk élan, naar doorwerking van het evangelie in het leven hebben en hadden in de evangelische beweging een sterke ethische spits. Niet de dogmatiek (de leer van de kerk) staat daarbij (vooral)

in het middelpunt, maar het is de ethiek (het leven) dat het primaat opeist.

Tegen de achtergrond van dit alles wordt meer en meer gevraagd naar een specifiek christelijke stijl van leven, een christelijke moraal. Daarbij wordt ook gevraagd naar een zeker uniformiteit. Christelijke levensstijl – zo zeggen we – dient toch herkenbaar te zijn. En herkenbaarheid raakt – hoe men het ook wendt of keert – aan groeps-moraal: een wijze van leven die niet slechts individueel maar vooral ook collectief van karakter is. Evenwel, onze maatschappij vertoont steeds meer de trekken van individualiteit en pluriformiteit. En de vragen waarvoor wij staan zijn zeer gevarieerd van karakter. Het wil dus met dat collectieve niet zo erg. Ook niet of nauwelijks in de kerk. En daarmee zijn we weer terug bij ons uitgangspunt: verwarring – niet het minst in ethicus.

Nu is die verwarring – het zij ons tot troost gezegd – niet geheel nieuw. Wie zich onder ons nog de jaren zestig herinnert, weet dat er ook toen nogal wat te doen was rondom de vragen naar een christelijke levensstijl. En het is dan ook niet toevallig, dat ik om het probleem wat in zicht te krijgen teruggrijp op een artikel van H.M. Kuitert uit het eind van de jaren zestig, getiteld 'Verandering van de moraal'². Kuitert doet in dat artikel een poging het dilemma te overwinnen tussen enerzijds het (altijd geldige) gebod van God en anderzijds onze (veranderende) toepassing ervan in de moraal³. Hij zegt, dat de moraal (lees: onze christelijke levensstijl) best kan en mag veranderen, omdat er altijd een zekere ruimte, afstand, bestaat tussen het gebod van God en onze vertaling ervan in de werkelijkheid. Gebod en moraal zijn niet hetzelfde. Je zou kunnen zeggen, dat het gebod van God het (kritische) referentiekader aangeeft van onze christelijke moraal. Maar gebod en moraal vallen niet samen. Om het met de woorden van Kuitert zelf te zeggen: „Het gaat in het christelijk geloof niet alleen om moraal. Een mens moet ook nog (met moraal en al) met God in het reine komen, en het is typerend voor het reformatorische christendom dat het altijd heeft volgehouden: dat komt hij *niet* door de moraal”⁴. Dat is de ene lijn die Kuitert tekent. En op die lijn zou ik graag vandaag met u wat willen verder denken.

Tegelijkertijd echter trekt Kuitert een andere lijn. Hij zegt over de moraal (zeg maar: de collectieve christelijke levensstijl): „Moraal wil zeggen: beide (gebod en situatie/Born) komen alleen

samen voor de werkelijkheid.”⁵ Gebod en moraal zijn dus niet los verkrijgbaar. In onze werkelijkheid treffen we beide slechts *samen* aan. Sterk klinkt dat door, wanneer hij zegt: „Als gehoorzaamheidsgestalte geven wij het gebod van God aan elkaar door.”⁶ Met andere woorden, hoezeer er ook volgens Kuitert onderscheiden dient te worden tussen het gebod van God enerzijds en de onze moraal anderzijds, één ding geldt: wij kennen in onze werkelijkheid het gebod van God maar op één manier en dat is de op de wijze van de moraal. Zó geven wij het gebod aan elkaar door. In de ontmoeting tussen gebod en moraal worden beide gerelativeerd: de historische afstand tussen het gebod van toen en onze werkelijkheid-van-nu wordt overbrugd. Het gebod wordt tot model, tot voorbeeld. En onze moraal is ten principale veranderlijk. Elders schrijft Kuitert: „Niet alleen de Schrift is er maar er is ook een door de Geest geleide gemeente. En christelijke gehoorzaamheid in het heden is het resultaat van een 'delicate balans' tussen de Schriften enerzijds en de inbreng van de gelovende gemeenten anderzijds.”⁷ Kort en goed: de door de Geest geleide, gelovende gemeente past in wisselende tijden op een wisselende wijze het tot haar komende gebod Gods in de werkelijkheid toe.

Mijn bezwaar tegen deze wijze van redeneren zit hem in de zin: „Niet alleen de Schrift is er, maar er is ook een door de Geest geleide gemeente.” Voor Kuitert betekent dit alles, dat de christelijke moraal dus verandert. En daar behoef je niet van wakker te liggen. Vroeger fietsten wij niet op zondag en kochten geen ijsjes, stonden min of meer afwijzend tegenover film en toneel, kozen exclusief voor christelijke organisaties en meenden dat de vrouw thuishoorde in het gezin. En daar denken wij nu (heel) anders over. Want de door de Geest geleide christelijke gemeente past immers het gebod toe binnen de eigen, steeds veranderende werkelijkheid. Toch komt Kuitert, ongewild en onbedoeld, heel dicht in de buurt wat in sommige evangelische kringen opgedoet. Ook daar wordt gezegd: De door de Geest geleide gemeente past het gebod van God tot in de werkelijkheid en komt zo tot een christelijke (groeps)moraal. „Christenen roken niet, drinken niet, wonen niet ongehuwd samen, hebben zeer bepaalde ideeën over cultuur en literatuur en menen dat de plaats van de vrouw wel degelijk eerst in haar gezin is”. En dat verandert niet. Want zo leeft de christelijke gemeente nu eenmaal, geleid als ze wordt door de Geest van God.

Er zijn – naar mijn oordeel – tegen deze manier van denken en doen vele bezwaren in te brengen.

Mijn eerste bezwaar is, dat we zo Schrift en Geest tegen elkaar uitspelen (er is niet alleen de Schrift, *maar* er is ook de door de Geest geleide gemeente). Ik acht dit hoogst bedenkelijk, omdat op deze wijze een scheiding wordt aangebracht die er niet is. De Geest is de Geest van het Woord. Hij is er de inspirator en de bemiddelaar van. En het Woord is door Luther niet ten onrechte 'het voertuig van de Geest' genoemd. Of – om het in gereformeerde bewoordingen te zeggen: wij belijden de conjunctie van Woord en Geest. De Geest werkt in, met en door het Woord van God. Elke poging tussen beide een scheiding, laat staan een tegenstelling, aan te brengen doet aan beide te kort. Woord en Geest vinden hun eenheid in het spreken Gods.

Zwaarder nog weegt voor mij, dat wij op deze wijze de christelijke gehoorzaamheid op een enorme manier overschatten. Zijn wij wel zo goed in staat om het gebod van God toe te passen? Moet je het niet veeleer omgekeerd zeggen: God past zijn gebod aan *ons* toe. Niet wij handelen met het Woord (waarvan het gebod deel uitmaakt), maar God handelt door zijn Woord eerst en vooral met ons. Als er in de gereformeerde theologie gesproken wordt over het drieërlei gebruik van de wet (usus elencticus, usus didacticus en usus civilis), dan gaat het daarom bij dat gebruik niet in de eerste plaats om wat wij van de wet maken, maar om wat God doet met zijn geboden. Hij, de HERE, werkt met zijn gebod in ons leven. Wij kunnen slechts met de dichter van psalm 119 vragen: Here, verberg uw geboden niet voor mij⁸. Horen naar het gebod leidt niet tot zelfverzekerdheid, maar juist tot afhankelijkheid.

En nu we het toch over afhankelijkheid hebben. Het is in dit verband is goed te luisteren naar de Heidelbergse Catechismus, waarin aan het van de behandeling van de tien geboden wordt gevraagd, waarom God deze geboden zo streng (de oude tekst had: scherpelijk!) laat prediken, wanneer toch niemand ze in dit leven kan volbrengen. Het antwoord luidt dan: „Alereerst opdat wij ons leven lang onze zondige aard steeds beter leren kennen en des te meer de vergeving van zonden en de gerechtigheid in Christus begeren te zoeken. In de tweede plaats opdat wij ons zonder ophouden beijveren en God bidden om de genade van de Heilige Geest, zodat wij steeds meer naar het evenbeeld van God vernieuwd worden, tot wij na dit leven de beloofde volmaaktheid bereiken.”⁹

Wij moeten niet al te hoog opgeven van onze christelijke levensstijl. Ze bestaat in elk geval nooit in een zelfstandig omgaan onzerzijds met het gebod van God. Inderdaad, een mens

moet met God in het reine komen met moraal en al. En door de moraal komt een mens dat niet!

Er is nog een derde bezwaar. Waar een te zwaar accent gelegd op één bepaalde christelijke levensstijl (dus: onze omgang met en *onze* toepassing van Gods gebod), daar vervalt men gemakkelijk tot verabsolutering. Christelijke moraal wordt dan zo iets als een ideologie. Wij immers, geleid door de Geest van God, zijn tot deze stijl van leven gekomen. Wie daar niet bij past en er niet voldoet, wordt snel miskend en (dat ook) verketterd. Dan gaat het in de gemeente niet meer in de eerste plaats om de levende relatie met God, Maar dan worden (christelijke) patronen van leven het beslissende. Een gevaar dat op dit moment – zeker ook in onze Christelijke Gereformeerde Kerken – niet denkbeeldig is. Wie het primaat legt bij de ethiek, die moet wel weten wat hij doet.

Noten

1 Referaat gehouden te Utrecht op 23 mei 1992 op de landelijke ouderlingenconferentie van de Nederlandse Gereformeerde kerken.

2 Verschenen in de bundel *Anders gezegd*. Een verzameling theologische opstellen voor de welwillende lezer, Kampen 19702, blz. 183-196.

3 Vgl. H.M. Kuitert, a.a., blz. 192: „Onder christenen bestaat dikwijls de moeilijkheid, dat men één van tweeën wil: of de moraal kan niet veranderen of *alles* moet anders. Dat moet een misverstand omtrent de moraal zijn. De moraal is niet Gods gebod; dat verandert niet. De moraal is de gehoorzaamheidsgehalte van het gebod, en die verandert wel, want moraal is nooit eeuwig.”

4 A.a., blz. 190. Vandaar ook het verzet van Kuitert tegen het moralisme.

5 A.a., blz. 191.

6 Ibidem.

7 Zo in een artikel in dezelfde bundel, getiteld 'Het schriftberoep in de ethiek', blz. 87.

8 Prachtig is wat Dietrich Bonhoeffer zegt in zijn 'Meditationen über Psalm 119' vers 21:

„Aber es ist der entscheidende Unterschied, ob ich Gott oder ob ich meinen Prinzipien gehorche. Habe ich genug an meinen Prinzipien, dann kann ich das Gebet des Psalmisten nicht verstehen. Lasse ich mir aber von Gott selbst den Weg weisen, dann hänge ich ganz an der Gnade, die sich mir offenbart oder versagt. Dann zittere ich bei jedem Wort, dass ich aus Gottes Mund empfangen, schon um das nächste Wort und um die Bewahrung in der Gnade. So bleibe ich auf allen meinen Wegen und Entscheidungen ganz gebunden an die Gnade und keine falsche Sicherheit kann mich um die lebendige Gemeinschaft mit Gott betrügen.” Geciteerd uit Dietrich Bonhoeffer, *Predigten – Auslegungen – Meditationen 1925-1945*, II München 1985, S. 432-433.

9 Heidelbergse Catechismus, zondag 44, vr. en antw. 115.

Boekbespreking

Openbaring

In het nummer van 5 juni 1992 schreef ik iets over deze reeks, haar doelstelling, ontstaan en uitvoering en had het voornemen daarmee een vervolg te geven op de bijdrage van 5 juni te voren. Door een misverstand is daarvan tot nu toe niet gekomen. Hierbij wordt deze omissie hersteld.

De Voorzeide Leer, deel 1² Openbaring

Op de band staat 'Openbaring C. C. Vonk. De auteur is ons vóór met zijn opmerking dat de titel ten rechte behoort te zijn 'Openbaring van Jezus Christus'. Hij zegt dat omstreeks het jaar 200 het opschrift luidde 'Openbaring van Johannes' en dat is jammer genoeg zo gebleven. Waarom de redacteur is aangegeven zonder 'Ds.' lijkt vreemd. Een omissie ter drukkerij?

Wat is er nu, na het vorige artikel, nog te bespreken over dit boek? Het is bijzonder eenvoudig geschreven en een schoolvoorbeeld van lezen en tegelijk verklaren en dat op een manier, die geen tegenspraak verdraagt. De problemen die rond en door dit bijbelboek worden opgeworpen noemt de schrijver niet expliciet. Hij zegt in 'Ter inleiding': „Het laatste bijbelboek is bekend komen te staan als een boek dat heel moeilijk te begrijpen is. Nu, dan is dat een reden te meer om er dankbaar voor te zijn, dat niemand minder op dat boek een inleiding geschreven heeft dan zijn eigen auteur, Johannes. Een goede inleiding is goud waard, maar zeker in dit geval.” Die inleiding bestaat uit de verzen 1-3 van hoofdstuk 1. Dat is typerend voor het hele boek: zeggen zó is het, dit staat er, zie het verband met andere (aangegeven) Schriftplaatsen. Je proeft dat ds. Vonk zich niet zomaar een mening toegeëigend heeft. Er zit veel onderzoek achter, maar hij vermoedt zijn lezers daar niet mee. Het kan ook zo zijn dat hij zich geen tijd meer heeft gegund en op z'n 88e jaar een drang gevoelt om de reeks af te maken. Opvallend is dat het motief van *dood en leven*, reeds in het eerste deel van het Oude Testament aangesneden, ook in Openbaring terugkomt en veel verduidelijkt... Een ander, duidelijk naar voren gebracht facet is dat van *de heerlijkheid die onze Middelaar geniet* en de taak, die Hij te onzen behoeve in de hemelen vervult. Actuele problemen, die men ook in onze kring aansnijdt, vind je niet direct behandeld (Israël, het duizendjarig rijk,

Babylon, het oordeel). 't Lijkt wel alsof die 'opgelost' zijn of worden.

Door deze wijze van behandeling is het boek geschikt voor jong en oud, voor predikanten zowel als voor andere ambtsdragers en 'gewone' gemeentelieden. Overtuigt u, koopt dit boek, lees het met aandacht; dan is er veel kans dat de titel een hoge plaats krijgt op een verlanglijst. De kosten vallen echt wel mee; velen ontvangen toch een '13e-maand' of een vakantie-uitkering. Je kunt aan dit extra een goede bestemming geven en daarmee bezitter worden van een serie, die de moeite waard is en jaren in en buiten het gezin dienst doet.

Voorburg, M. de Jonge

P.J. van Kampen

Evangelicos in Latijns Amerika

2. Opmars

De opmars van het Evangelische Christendom in heel Latijns-Amerika van Mexico tot Argentinië begon met kleine ritselingen in het midden van de negentiende eeuw, die sterk in kracht toenamen in de jaren '30 en in de jaren '60 de kracht van een wervelstorm aannamen. Ze maakt deel uit van een wereldwijd verschijnsel, dat ook te zien is in delen van het Verre Oosten, met name in Zuid-Korea, en in diverse landen van Afrika, waaronder Nigeria en Zuid-Afrika. () Men zou kunnen zeggen dat die buitengewone groei op wereldschaal te vergelijken is met de explosieve groei van het moslimfundamentalisme, hoewel de Islam meestal nauw verbonden is met nationalistische agitatie en de Pinkstergroepen dat normaliter niet kennen.

David Martin¹

Een gezaghebbend boek

In 1990 verscheen het boek *Tongues of Fire. The Explosion of Protestantism in Latin America* van de Britse socioloog David Martin. Op de achterflap van het boek heet Martin „een van de meest gezaghebbende deskundigen ter wereld” op het gebied van de 'sociology of religion'. Hij is emeritus hoogleraar in de Sociologie van de 'London School of Economics' en gaf les aan een Methodistische Universiteit in Dallas, Texas. Zo nu en dan blijkt ook in het boek dat hij gelovig is en kennelijk tot de Methodistische Kerk behoort. Zijn boek wordt door Peter Berger een zeer bekende Protestantse vakgenoot, in het Voorwoord „van het grootste belang” genoemd. (Als je je boek bij een in Groot Brittannië zo gerenommeerde uitgeverij als Basil Blackwell in Oxford kan uitbrengen, stel je meestal als auteur ook wel wat voor.) Martins boek is niet het enige over het thema van de stormachtige groei van het Protestantisme in Latijns Amerika, maar het werd wel het meest in de recente literatuur genoemd en het is toevallig het boek dat ik het meest nauwkeurig heb gelezen. Vandaar dat ik voor dit tweede artikel uit zijn boek zal putten.

Een van de eerste problemen die Martin signaleert bij het goed verrichten van zijn werk is, herkenbaar, het probleem van de beschikbare cijfers. Die zijn er lang niet altijd en, als ze er zijn, blijken ze niet altijd eenduidig met wat andere bronnen aan gegevens melden. Hij erkent dat ook, meldt dat hij verschillende bronnen gebruikt heeft en zich zal concentreren op 'hoofdpijnen'. (2)

Overdraagbaar

Nadat hij ruim aandacht geschonken

heeft aan 'de botsing van de Spaanstalige en de Engelstalige beschaving' op het Westelijk halfrond, gaat hij de oorzaken bekijken waarom b.v. het Evangelische geloof zoveel meer is 'aangeslagen' in Brazilië en Guatemala dan bv. in Uruguay. Vervolgens bekijkt hij in hoeverre een bepaalde godsdienstige stroming rijp is voor 'export'. Valt een religieuze stroming gemakkelijk in een bepaalde cultuur over te nemen? Zoals het Engels als taal en b.v. voetbal als sport in de hele wereld zijn overgenomen, geldt dat kennelijk met bepaalde vormen van godsdienst ook; die konden in allerhande culturen 'aanpassen'. Die konden een plaatselijke invulling krijgen en zo 'inheems' worden. (5) Hij vergelijkt in dat verband de 'Puriteinen', de Methodisten en de Pinkstergemeenten en komt tot de konklusie dat de laatstgenoemden zich veel gemakkelijker aan de lokale situatie van Latijns-Amerika hebben kunnen aanpassen dan de twee andere Protestantse stromingen, die zich al eerder in het subcontinent hebben gevestigd. (Ik moet eerlijk zeggen dat ik, net als menig ander Gereformeerd lezer wellicht, nogal eens weerstand voel bij dit soort sociologische benaderingen; 't gaat toch om 'het Woord' dat het moet doen!, denk ik dan. Toch ben je een dwaas, als je dit soort inzichten uit een heel andere academische discipline geheel verwaarloost.)

De twee eerstgenoemde stromingen in het Christelijk geloof, het Calvinisme van de zestiende en zeventiende eeuw en het Methodisme van de achttiende eeuw, hebben in Engeland en ook in Schotland groot 'sukses' gehad, als je het zo wil noemen. Ook aan de andere kant van de Atlantische Oceaan, in de Britse kolonie die nu de Verenigde Staten heet, hebben beide vormen van Protestantisme grote aanhang gekregen. Ze bleken echter „moeilijk te transporteren van Noord- naar Zuid-Amerika, behalve als kleine versterkingen voor het anti-clericalisme in de strijd die voor de Latijnse wereld kenmerkend is, die tussen een strijdbare kerk en een strijdbaar Verlichtingsdenken.” (5) De derde golf, die van de Evangelischen (vaak de Pinksterkerken), „slaagde erin om de grens tussen de VS en Mexico met kracht over te steken en op grootscheepse schaal te worden overgenomen.” Dat kwam „omdat er ten plekke mensen waren die haar inhoud konden aanpassen aan wat in de nieuwe omstandigheden nodig en gewenst was, zodat ze heel gemakkelijk inheemse trekken aannam.” (5) Martin vervolgt: „Met toene-

**DE BERLIJNSE MUUR IS GESLOOPT.
KERKMUREN (NOG) NIET!
MET
Bij de Tijd
GEREFORMEERD MAGAZINE VOOR
OPINIEVORMING KIJKT U OVER DE
MUUR.**

Ja, ik wil een abonnement op Bij de Tijd

Naam.....

Adres.....

Postcode.....

Woonplaats.....

Bon in envelop zonder postzegel, naar Bij de Tijd,
Antwoordnummer 18, 8260 VB, Kampen.

mende snelheid ging deze golf door een groot aantal beddingen: naar 'de kleine luyden', die door hun ambacht, eigen grond of werk als los arbeider of bewaker een zekere mate van economische zelfstandigheid bezitten; naar diegenen die door de nieuw kapitalistische vormen van landbouw van hun grond verdreven zijn en manieren zoeken om het hoofd boven water te houden en een andere woonplaats zoeken; naar de kleine Indianenstammen met maar weinig bestaansmogelijkheden of de grote etnische groepen, die aan de zijlijn staan, zoals de Maya's en de Quecha's. En bovenal naar al degenen die meegevoerd worden in de enorme volksverhuizing van het platteland naar de rand van de miljoenensteden en daar moeten proberen een nieuwe leven op te bouwen en hun identiteit vast te houden." De godsdienstige 'overstroming' is in een groot deel van de Latijnse wereld aan te treffen, het meest in Zuid-Oost Brazilië, maar in bijna even sterke mate in Chili en Guatemala. Het niet-Spaanse Caraïbisch gebied blijkt evenzeer te zijn beïnvloed door deze golf. En, zoals Martin aangeeft, datzelfde verschijnsel tref je aan op andere plaatsen op de wereld, zoals „China, de Filipijnen, Nieuw-Guinea, Indonesië en bovenal Zuid-Korea."

Het patroon

Naar Martin zegt, waren de protestanten in Zuid-Amerika in 1916 maar een uiterst kleine minderheid; velen van hen waren bovendien van Britse, Duitse of Amerikaanse achtergrond. Het zendingswerk werd voornamelijk vanuit Noord-Amerika ondernomen vooral door de Baptisten en Presbyterianen. „Maar in de twee volgende decennia begon dit alles te veranderen. Het ledental van de Protestantse kerken nam toe tot 2.5 miljoen en het merendeel van de leden waren nu mensen van Latijnse afkomst. Tegelijkertijd bleven hun kerkgebouwen klein en in een aantal landen hoorden de meeste gelovigen tot de (kans)armen. Alleen in Brazilië bestond een stevige Protestantse middenklasse, terwijl in landen als Argentinië en Chili een lagere middenklasse ontstond, omdat met name voorgangers van gemeenten er in sociale positie op vooruitgingen. Tijdens de eerste eeuw van hun bestaan in Latijns Amerika werden Protestanten door behoudende leden van hun samenleving beschouwd als buitenlandse 'invalers' en waren ze het mikpunt van hun vijandschap. Van tijd tot tijd maakte plaatselijke vijandschap en beperkingen die hun door de overheid werden opgelegd hun het leven moeilijk. Zij waren de natuurlijke tegenstanders van elke verbintenis van kerk en staat en waren ertegen dat op staatsscholen katholiek godsdienstonderwijs werd gegeven. Liberale regeringen en anti-clericalen zagen in hen bondgenoten van de vooruitgang en vrienden van het nut van het algemeen. Als men hen niet om hun geloof

achtte, werden ze geacht vanwege hun scholen en ziekenhuizen. Struktureel gezien hoorden ze steeds bij de beweging die verandering nastreefde en ze werden derhalve altijd tot de progressieven gerekend. Met name in de Mexicaanse Revolutie stonden veel Protestanten in de voorste gelederen.

Aan het eind van de jaren '60 kregen de Protestanten hun kans. Aan het begin van deze periode telden evangelische Christenen wellicht vijf miljoen leden, de kinderen niet meegerekend, en hadden ze invloed onder nog eens vijftien miljoen anderen. Twintig jaar later strekt die invloed zich uit tot minstens 40 miljoen, wat opmerkelijk mag heten, zelfs als men daarbij de snelle bevolkingsgroei als zodanig verdisconteert." (50) (Wie deze cijfers vergelijkt met wat er in het vorige artikel werd vermeld zal een zekere 'marge' aantreffen.)

Het diepst zijn Protestanten binnengedrongen in de samenleving van Brazilië en Chili, Nicaragua en Guatemala en, in 't gebied van de Caraïbische Zee, op Haïti, Jamaica en Puerto Rico. Naar Martins opgave is 20% van de Braziliaanse bevolking van 150 miljoen nu Protestant. Volgens de New York Times van 25-10-87 was sinds 1980, dus in 7 jaar tijd!, het aantal Protestanten in Brazilië verdubbeld. De krant schatte hun aantal toen op 12 miljoen, met een 'uitstraling' onder nog eens 12 miljoen.

Pinkstergroepen

Er zijn in deze jaren van snelle groei bepaalde tendenzen waar te nemen. Een daarvan is de beweging naar de Pinkstergroepen. De andere Evangelische groepen, die er ook in grote aantallen zijn, leggen het accent op een Bijbelse verkondiging. Bij de Pinksterbroeders en -zusters staan de geestesgaven centraal. De groei van de Pinkstergroepen is spectaculair. Martin geeft cijfers voor Midden-Amerika. In 1936 maakten Pinkstergroepen slechts 2.3. % van alle Protestanten uit. In de jaren '60 hoorde een op de drie Protestanten in de regio tot hun groep en in de jaren tachtig zaten ze ruim boven de 50% van de 'Evangelicos'!

In Zuid-Amerika zijn ze het sterkst in Chili, waar 80% van de Protestanten Pinkstergelovigen zijn! Martin spreekt ook van de 'versplintering' en maakt melding van een „volkomen vrije markt voor rivaliserende versies van Evangelisch Christendom". (52) Op die 'markt' zijn de Assemblies of God de belangrijkste en de meest invloedrijke. Niettemin, het aantal denominaties loopt in de honderden...

En ook van belang, al treft men wel Noordamerikanen in hun gelederen, die maken geenszins de dienst uit! Waar vroeger de Protestanten tot de lagere middenklasse in hun samenleving hoorden, zijn veel Pinkstergroepen veel meer in de milieus van de armen aanwezig; ze zijn „de eerste

uiting van Protestantisme onder het volk". (53)

De massale aantrekkingskracht van de Pinkstergelovigen treft het meest in de grote kerkgebouwen. De Jotabeche Kathedraal in Santiago kan 18.000 mensen bevatten en de 'Tempel' van 'Brasil para Christo' nog meer! Door hun gebruik van de allernieuwste communicatiemiddelen maken ze soms gebruik van voetbalstadions waar 100.000 mensen een zitplaats kunnen vinden. (Een groot deel van die activiteiten, die grote sommen gelds kosten, wordt nog door Noord-amerikaanse tele-evangelisten uitgevoerd.

De 'Elektronische Kerk' is dus zeker niet afwezig in het Zuiden van het Continent. De andere kerkgenootschappen doen dat alles op veel kleinere en minder kostbare schaal, vaak via de plaatselijke omroep.

1 David Martin, p.49.

P.S. Over dit thema wordt op 15 oktober a.s. een programma uitgezonden in de serie 'Wit begint' van de E.O.

Rechtzetting

In mijn opmerkingen over het boek van de predikanten Van den Brink en Van der Kwast (p. 337) in het vorige nummer van ons blad, citeer ik in de laatste kolom de beide auteurs. Zij schrijven ondermeer dat hun doel is dat de lezers het verleden zullen kennen „en daarmee de gesteldheid des harten van Nederlands-gereformeerden, die door dat verleden zowel gezegend als gewond zijn". Het woord 'gezegend' is wellicht ook van toepassing, maar dat hebben de predikanten niet geschreven, en ik ook niet. In plaats van 'gezegend' moet u lezen: 'gezegd'.

Mark Janssens

A. Troost, Amsterdam

'Is' of 'zij' of allebei?

'Toeëigening des heils'

Ds. De Jong schreef in Opbouw van 11.9.92 over het zegenwoord aan het einde van onze erediensten. Hij vertelde eens te hebben meegemaakt dat een dominee bij die zegenbede niet zei: de genade... *zij* met u allen, maar nadrukkelijk *is* met u allen.

Het artikel als geheel ging over het geschil dat er tussen christelijke gereformeerden en ons bestaat over de 'toeëigening des heils'. Ds. De Jong vond dat dominees door in de slotzegen nadrukkelijk te zeggen *IS* in plaats van *ZIJ*, het misverstand in de hand werken dat er bij ons, zoals de chr. geref. het uitdrukken, 'te gemakkelijk' of 'te spoedig' gedacht wordt dat het tussen God en ons wel goed zit, en dat er geen reden zou zijn om ons af te vragen of dat wel echt zo is.

„Met dat 'is' of 'zij' in de zegen is inderdaad de toeëigening des heils in het geding, op een heel gevoelig en voor ieder herkenbaar punt”, schreef Ds. De Jong (bl.336, kol.2).

De situatie van een kerkdienst

Helaas vrees ik dat Ds. De Jong wel eens gelijk zou kunnen hebben als hij (m.i. een ietsje overdreven) zegt dat dit een heel gevoelig en herkenbaar punt is, 'voor ieder'.

Als dat inderdaad zo bij veel gemeentelieden zo zou zijn, dan zou ik een kritische kanttekening willen maken bij deze toestand.

Daarbij allereerst nog even die *situatie* duidelijk geschetst. Het gaat over de situatie, dat er een *gemeente van Christus bijeen is in een kerkdienst*, waarin op schriftgetrouwe wijze het volle evangelie is verkondigd. Die situatie is mede door dit laatste gekenmerkt, en voorts ook door het actuele, levende geloof der gemeente. Niet door een theoretisch 'verondersteld geloof', maar door het *serieus te nemen feit* dat de gemeente een vergadering van gelovigen *is, mag zijn en behoort te zijn*. Mensen, die ook in deze kerkdienst gelovig geluisterd hebben naar de beloften van het evangelie inzake de liefde en trouw van God jegens zijn volk.

Als gelovigen weten zij, dat zij die beloften Gods gelovig behoren aan te nemen, en dat de Here dat ook van hen verwacht. Welnu, in deze *sfeer en situatie van wederzijdse liefde en wederzijds vertrouwen* tussen God en zijn volk, tussen Christus en zijn gemeente, *maakt het totaal niets uit of het zegenwoord in de vorm van een stellige mededeling tot ons komt, dan wel in de vorm van een zegenbede of zegenwens*.

Maar er zijn situaties waarin het wel wat uitmaakt.

Een theologische situatie

Niet in, maar buiten, voor of na een kerkdienst is er een principeel andere situatie mogelijk, waarin gelovige des-

kundigen en theologisch geïnteresseerden gaan nadenken en eventueel discussiëren over de vraag of je in het zegenwoord aan het eind van de kerkdienst moet zeggen: de genade... 'zij', of 'is' met u allen. In zulk een situatie van bezinning, die we een gespreks- en discussiesituatie kunnen noemen, verkeren op dit moment de lezers van dit stukje en ikzelf. We zijn dan direct betrokken op zuiver en logisch denken en op nauwkeurig formuleren en argumenteren.

Wanneer maakt het wel wat uit?

In deze situatie maakt het wel degelijk wat uit hoe wij die andere situatie, die zegen aan het einde van een kerkdienst, bezien en onder woorden brengen. Het gaat een heel verschil uit maken, wanneer we als gelovige, en zojuist getrouste en bemoedigde en gewaar-schuwd gemeente de actuele beleving van onze liefdes- en geloofsgemeenschap met onze Heiland en de directe betrokkenheid op Hem, een poosje verwisselen voor een *gedistantieerde theologische (wetenschappelijke) denkhouding, met een directe betrokkenheid op correct logisch denken, exact formuleren, en wat dies meer zij*.

Want dan komt het er heel precies op aan dat we een indicatief niet verwarren met een optatief, dat we geen stellige 'is-zin' gebruiken als we juist die stelligheid en zekerheid verbinden moeten met de *theoretisch onzekere factor* of wel iedereen in de gemeente de beloften Gods gelovig omhelst, en dienovereenkomstig begeert te leven. Als we die onzekerheidsfactor in rekening brengen (en in de theoretisch-theologische distantie kan dat), kunnen we de stelligheid van het 'is met u allen' in de kerkdienst niet gebruiken en moeten we uitdrukkelijk spreken van een *zegen-bede of zegen-wens*, waarin, en omdat, rekening gehouden zou moeten worden met de mogelijkheid dat het niet klopt, dat Gods zegen inderdaad *niet* 'met ons allen' *IS*, dat we het hoogstens kunnen hopen, wensen of bidden.

'Dit Uw kind'

Dat alles herinnert mij aan de beginjaren veertig. Toen werden in het dankgebed na de doop de woorden „dit Uw kind” door *sommigen* (theologisch) als 'bewijs' gehanteerd, dat je volgens het doopformulier de wedergeboorte moest 'veronderstellen'. Anders kon je niet zo stellig tegen God zeggen: „dit Uw kind”. Anderen waren gewoon dankbaar, gelovig en (dus) ook voorbede doende in een serieus gebed, wetende dat het ook met *dit* kind van God niet allemaal 'van-zelf' goed zal komen. Daarbij werd de baby op de armen gedragen en a.h.w. blij en biddend aan God getoond: „dit Uw kind”. *Weer anderen* spraken hier daarom van 'objectivisme', omdat ver-

onderstelde wedergeboorte nog geen (objectief?) *vastgestelde* wedergeboorte was. *Nog weer anderen* hielden een slag om de arm en dekten zich naar twee kanten met de theorie dat er 'tweeërlei kinderen Gods' en 'tweeërlei kinderen des Verbonds' zijn.

Geen theologie in de kerk

Een grote en tragische fout bij dat alles was m.i. niet dat sommigen (aan beide zijden van het front!) een min of meer aanvechtbare, of ook een goede, theologie hanteerden, maar dat men überhaupt bij het doopvont aan theologische theorievorming deed. Of, nog erger, eigen en anderer *geloof* vereenzelvigde met of baseerde op *theologische* beschouwingen. Dat was erg, ongeacht of dat nu een of andere (misschien wel juiste) verbondstheorie was, of een theorie over veronderstelde wedergeboorte of een theorie over 'toeëigening des heils'.

Dat alles was geen blij en actueel beleven en ervaren van Gods liefdevolle bemoeiing met 'ons en onze kinderen', met name bij een doopsbediening, maar dat was *theoretiseren* op een ongelegen moment, in een *niet-theologische situatie*, in een *kerkdienst*. En dat nog wel op een hoogtepunt van het geloofsgemeenschap oefenen met God in een directe betrokkenheid op de ons aansprekende God zelf.

Daar en dan is het ongepast wetenschappelijke theoretische distantie in acht te nemen tegenover de ons met beloften aansprekende God. Hier past ons niets anders dan het apriorisch beamen van de blijde boodschap en het biddend daarop appelleren. En zeker niet een theologie van de zelfverzekerdheid of een theologie van het wantrouwen of van het twijfelend maar hopen.

Conclusie

Zoals gezegd: in de actuele geloofs-situatie van de omgang met onze God in een kerkdienst, is Gods belofte voor ons *zekerheid*, en is het Gods wil en verwachting dat wij Hem gelovig vertrouwen en dienen. Al naar gelang het een of het ander voorop gesteld wordt, al was het maar omdat je geen twee dingen tegelijk kunt zeggen, kan het zegenwoord een zegen-bede zijn, of een zegen-wens of een zegen die wordt 'opgelegd' (met of zonder zegenende handgebaren).

Kan 'is' gezegd worden of 'zij', altijd, of nu eens het een en dan weer het ander. Maar het is beide, en altijd, fout als in de kerk geabstraheerd wordt van de concrete en actueel functionerende geloofsrelatie tussen Christus en zijn gemeente.

Een theologische standpuntbepaling hierover kan in een studeerkamer of in een krant zinvol zijn, maar niet in de *eredienst*, ook niet in de verkapte vorm van een *nadrukkelijke en consequent*

volgehouden keuze voor 'is-zinnen' met principiële verwerping van het 'zij'. Of omgekeerd. Het bovenstaande, en vrijwel al mijn andere artikelen in Opbouw samenvattend: geloof is geen theologie, en theologie (ook goede theologie) is geen geloof. Ze kunnen allerlei verbanden met elkaar hebben, maar ze moeten wel uit elkaar gehouden worden. Een gemeente van Christus die verschaalt en ontaardt tot een theologenkerk ontbindt zichzelf en valt vroeg of laat in brokstukken en splinters uiteen. De geschiedenis alleen al bewijst het. Met name in de orthodoxie.

Geestelijke verschraling

In het blad: 'De Waarheidsvriend' schreef Ir. J. van der Graaf een artikelserie over de OPBOUW VAN DE GEMEENTE. In het tweede artikel is hij nader ingegaan op de vandaag de dag duidelijk te constateren geestelijke verschraling. Onder het kopje: Cultuuromslag wordt dan onze aandacht voor het volgende gevraagd:

Nochtans moeten we niet onderschatten, dat we vandaag in een kentering, in een wenteling van de cultuur leven. Dat eist vandaag kennelijk van het christelijke geloof een hoge tol, hoewel we zeggen moeten, dat de mens in zijn wezen alle tijden door dezelfde geweest is, namelijk scheepsel van God en dan ook gevallen scheepsel, als zodanig is de mens van alle tijden aangewezen op genade. Toch verandert het menstype ook de tijden door. Daarbij moeten we zetten, dat er ongetwijfeld ook sprake is van een wisselwerking tussen het mensbeeld en het materiaal waarvan de mens zich bedient. Met de vinding van de electriciteit brak een nieuwe tijd aan, gekenmerkt door industriële revolutie. Dat heeft een geweldige emancipatie van de mens op gang gebracht. Vandaag beleven we opnieuw een nieuwe tijd. De computer met als 'grondlegend materiaal', het electron, heeft zich onomkeerbaar een plaats veroverd in het leven van de mensen. Welnu, de computeriserende mens is een ander dan de briefschrijvende mens van vroeger. Wie vandaag zich van de computer bedient, kan snel, efficiënt en precies werken. Het bezig zijn van de mens verandert z'n habitus. Om überhaupt te zien, dat mensen van nu anders zijn dan een aantal tientallen jaren geleden, behoeft men maar foto's te bekijken van klassen op een school, van besturen, van colleges, van kerkeraden ook. Alles oogt moderner. Het zou intussen ook als gevolg kunnen hebben, dat de woorden

Gods vandaag anders landen dan vroeger het geval was. Om daarvan een kleine aanduiding te geven. Bekende klanken van vroeger zouden vandaag wel eens een andere gevoelswaarde kunnen hebben, dan vroeger het geval was. Met Pinksteren hoorde ieder van de hoorders de Geest in eigen taal spreken. Welnu, zo zal het ook vandaag zijn. Er zijn verschuivingen in taalgebruik. En dat gaat in onze tijd snel. Dat zou kunnen betekenen, dat woorden van vroeger vandaag een hele andere gevoelswaarde hebben gekregen en door mensen derhalve anders worden opgevangen. Maar anderzijds is het ook zo, dat waar gepoogd wordt moderne taal te bezigen, hoorders vaak het geestelijk manna missen. Met verandering van woordgebruik lijkt de geestelijke geladenheid te zijn gereduceerd. Is het alles nog wel zo bevindelijk als het heet te zijn. Enerzijds kan bevinding door louter termen van vroeger te gebruiken ook stollen tot een idee.

Maar ook door het introduceren van een nieuwe taal kan bevindelijkheid teloor gaan.

In onze tijd is rationaliteit troef. Het kan zo zelfs voorkomen, dat wat geestelijk is ook wordt verrationaliseerd. De woorden Gods zouden dan weleens met minder geestelijke kracht kunnen overkomen, dan bij het voorgeslacht het geval was. Ik doe hier geen absolute

uitspraken, maar geef een bepaalde mogelijke tendens aan. Bovendien hebben we ermee te maken, dat het zondebesef in onze tijd aan slijtage bloot staat. Dankzij de moderne media is heel veel ook in de christelijke gemeente geaccepteerd, wat vroeger werelds was, wat vroeger absoluut taboe was, maar waar geen zonde is, is geen genade. Genade kan alleen opbloeien daar waar beseft wordt, dat wij zondaren zijn. Verloren mensen. Mondige mensen, die niet meer weten wat zonde is, weten zich ook niet meer aangewezen op genade.

Het is goed van dit alles kennis te nemen en niet te doen alsof Van der Graaf dit uitsluitend bedoeld heeft voor een deel van de zgn. rechterflank van de gereformeerde gezindte. De prediking moet niet achterlopen wat het taalgebruik betreft. Dat kan irriterend werken. God doet ons leven in deze tijd met een eigen taalschat al moeten wij ons steeds wachten voor een te sterke popularisering van de boodschap. God draagt via de ambtelijke verkondiging zijn heil naar de gemeente van het Verbond toe! En alleen ontdekkende prediking schept in het hart van de luisterende mens ruimte voor de ontvangst van de genade, die Christus serieus aanreikt. Zo werkt de Heilige Geest!

Enschede

O. Mooiweer

HUIS OP DE BERG MAAKT UW VAKANTIE IN ISRAEL ONVERGETELIJK!

Een gastvrij nederlands christelijk centrum in Jeruzalem, dicht bij de oude stad. Ruime kamers met douche en toilet. Een jeugdaccommodatie; Een gezellige tuin en een prachtig uitzicht op Jeruzalem en de heuvels. Nederlandse leiding, die excursies organiseert naar o.a. Tiberias, Jericho, de Dode Zee, Massada, Qumran. Huis op de Berg een fijne thuisbasis in Israël, ook tijdens de kerstdagen.

Inlichtingen en reserveringen:
Gezellenstraat 21, 3861 RD Nijkerk.
Telefoon 03494-58839 (ma t/m vr 9-16 uur).

Aanbieding brochures

OPBOUW heeft nog enkele brochures in voorraad die wij u nu aanbieden voor **5 gulden** per stuk incl. verzendkosten.

Holwerda:	De plaats van de vrouw in de gemeente
Van Kampen:	Antroposofie
Algra:	Pastorale notities
Huizinga:	Het recht om te wonen

Bepaal uw keus en maak het bedrag over op giro 404945 van Opbouw te Nieuwerkerk aan den IJssel, waarna het secretariaat voor toezending zorgt.

Cor de Boer, Apeldoorn

Vakantie-bijbelschool

Waarschijnlijk is het voor velen onder ons heel normaal dat we van jongs af aan gewend zijn thuis uit de Bijbel te lezen. Ook het gebed en het zingen tot God is iets wat in het dagelijks leven tot de goede gewoonte behoort. Kort gezegd, de verlossing van de Here Jezus en de relatie met God staat centraal en is een stevige basis voor ons verdere leven.

Misschien voor ons 'vanzelfsprekend', voor vele andere, vooral ook jonge kinderen is dit niet (meer) het geval. Het is bekend dat Nederland allang geen christelijke natie meer genoemd kan worden. Er sluiten steeds meer kerken. Er zijn steeds meer mensen die hun eigen weg kiezen en Gods Woord laten voor wat het is. Hierdoor is het Woord van God ook niet meer bekend bij vele jonge kinderen in Nederland. De naam van God wordt veelal nog wel gebruikt, maar dan in een vloek of op een andere negatieve manier.

Gebleken is dat in de zgn. 'christelijke landen', van elke drie kinderen er twee zijn die nog nooit iets uit de Bijbel hebben gehoord. Wat moet er terecht komen van een wereld, waar het grootste gedeelte van de kinderen opgroeit, zonder ooit iets te horen van hun Schepper? Als het waar is dat de jeugd de toekomst heeft, welke toekomst gaan ze dan tegemoet? Wie vertelt hen over hun Schepper, over de enige weg van redding en eeuwig leven door Jezus Christus? Hierop is een antwoord gekomen. Door middel van allerlei kinderevangelisatie-acties worden kinderen bereikt met het Evangelie. Acties zoals, straat-evangelisatie, kinderclubs, kinderkaravaan. Bij dit rijtje hoort ook de Vakantie-BijbelSchool, waarover in dit artikel meer informatie.

Ontmoetingsdag

16 mei j.l., was er een ontmoetingsdag georganiseerd door een aantal zusters van de Ned. Ger. kerk te Rijsbergen. Een uitstekend idee van deze zusters, die graag wilden dat evangelisatiewerk en dan met name onder kinderen tijdens Vakantiebijbelschoolwerk, meer de aandacht zou kunnen krijgen binnen onze kerken. Deze ontmoeting vond plaats op een zonnige zaterdag in Nieuwegein. Acht (voornamelijk Ned. Ger.) gemeenten waren vertegenwoordigd door 18 personen. Informatie en materialen werden uitgewisseld. In gesprekken konden we elkaar bemoedigen en nieuwe ideeën werden opgedaan. Nadrukkelijk werd de wens uitgesproken naar een grotere bekendheid van het Vakantiebijbelschoolwerk binnen de Nederlands Gereformeerde Kerken. Ondergetekende stelde zich beschikbaar om voor 'Opbouw' een arti-

kel over de Vakantiebijbelschool, dat eens was gepubliceerd in het jongerenblad 'Verkenning', ter plaatsing aan te bieden aan de redactie.

Bij onderstaand artikel graag nog even ter inleiding het volgende. Ik schrijf met name vanuit de situatie zoals wij (Ned. Ger. Kerk) die in Apeldoorn organiseren. Hoewel er accent verschillen zullen zijn zal in grote lijnen het omschrevene overeenkomen met Vakantie Bijbel Scholen elders in den lande.

Geen gewone school

Het woord Vakantie-BijbelSchool (afgekort is dit V.B.S.) zegt denk ik al genoeg. De V.B.S. is uiteraard geen gewone schoolgang, maar een grote kinderbijeenkomst voor evangelisatie, die één of meer dagen tijdens de vakantie van de basisscholen wordt gehouden. In veel plaatsen is de lokatie een kerkgebouw. In Apeldoorn echter werken wij vanuit een basisschool waar wij in de paas- en de herfstvakantie drie dagen van 's morgens 10.00 uur tot 12.15 uur de kinderbijeenkomsten houden. Dat wij niet in een kerkgebouw zitten heeft te maken met het feit dat ons eigen kerkgebouw niet dicht genoeg in de buurt is van de wijk waar wij de V.B.S. houden. Daarnaast kan een school zogenaamd 'drempelverlagend' werken, dat wil zeggen dat kinderen sneller een school binnen komen dan een kerkgebouw. Met name kinderen uit bijvoorbeeld islamitische gezinnen mogen wel een school binnen maar zeker geen kerkgebouw. Dit alles heeft te maken met het doel van de V.B.S.: „een zo groot mogelijk aantal kinderen (in de leeftijd van 4 tot 12 jaar) in aanraking brengen met het Evangelie van Jezus Christus". Kinderen die van hun ouders bijvoorbeeld nooit de toestemming krijgen om op een kinderclub te gaan, mogen zo'n paar dagen in de vakantie wel deze bijeenkomsten bezoeken en komen op deze manier toch met de Blijde Boodschap in aanraking. Er zijn tijdens de V.B.S. ook kinderen aanwezig die uit de eigen gemeente komen. Voor deze kinderen is de V.B.S. een extra ondersteuning, terwijl zij op hun beurt ook weer een ondersteuning zijn tijdens de V.B.S. omdat bij hen vaak al basiskennis aanwezig is en zij kennen veel liederen die gezongen worden. In Apeldoorn mogen wij ons verheugen over een gemiddelde opkomst tijdens de V.B.S. van over de 100 kinderen per dag. Vóór het echter zover is dat de kinderen in een V.B.S. welkom worden geheten, is er nogal wat voorbereiding aan vooraf gegaan.

De organisatie

In Apeldoorn worden een aantal

V.B.S.-en georganiseerd door diverse kerkgenootschappen. Onze V.B.S. wordt samen met de Chr. Ger. Kerk van Apeldoorn-Oost georganiseerd. Voor deze organisatie hebben wij in Apeldoorn een uitvoerig draaiboek gemaakt dat vanaf de allereerste vergadering tot en met de evaluatie het heel organisatie-proces omschrijft en een fijne steun is voor de uitvoering van een V.B.S. Uit beide gemeentes worden een aantal personen (ongeveer 6-10) gevraagd in de voorbereidingscommissie zitting te nemen. Ongeveer vier maanden vóór een V.B.S. is al de eerste vergadering gepland.

De commissie wordt opgesplitst in zogenaamde sub-commissies, die verschillende taken krijgen toebedeeld, zoals uitwerken van het thema, verzorging van de publiciteit, doen van inkopen, algehele coördinatie. Het zal te ver voeren deze taken allemaal te omschrijven.

Zonder andere taken te kort te doen, is het onderdeel 'thema' van wezenlijk belang. Dit is de kern van de V.B.S.-dagen. Hierbij komt nog wel wat kijken. Voor drie dagen V.B.S. moeten Bijbelverhalen komen, daaromheen wordt dan meestal het thema gemaakt. Er wordt een Bijbeltekst uitgezocht betrekking hebbend op het thema. Bij de Bijbelverhalen worden passende liederen en/of themaliederden gezocht. Eveneens moeten er passende werkjes uitgezocht worden die de kinderen gaan uitwerken. Naast deze activiteiten moet er voor elke dag een vrije bijdrage zijn. Deze kan bestaan uit volksdansen, poppenkast, clown-act, enz.

Als het thema, de Bijbelverhalen, de tekst en de vrije bijdrage bekend zijn, moeten er mensen gezocht worden die dit willen gaan uitvoeren.

Als bekend is wat het thema wordt gaat de publiciteitscommissie aan het werk om folders te laten vervaardigen (waarop het thema vermeld is en vaak gecombineerd wordt met een kleurplaat). Deze folders, die de uitnodiging zijn voor de V.B.S., worden verspreid via de scholen in de wijk waar de V.B.S. wordt gehouden. In de directe omgeving van de V.B.S. wordt huis aan huis gefolderd. Daarnaast worden middels affiches, krantenberichten en TV-kabelkrant ouders en kinderen attent gemaakt op de komende V.B.S.

Vele medewerkers

Binnen de gemeentes worden de gemeenteleden middels de kerkbodes en kanselafkondigingen opgeroepen mee te werken aan de V.B.S. Voor onze V.B.S. zijn al gauw 50 mensen nodig ter ondersteuning. Wij verkeren vaak in de gelukkige omstandigheid dat er steeds meer mensen zich aanmelden

om mee te werken. Ook de jongeren (vanaf plm. 14 jaar) uit de gemeente werken mee.

Er zijn vele taken te verdelen tijdens de V.B.S. Ik noem er een aantal. Dag-leiding, hulpleiding, deurpost, begeleider van een groep kinderen (groepjes van 6), werkjes, muzikale begeleiding, algehele coördinatie, tekst aanleren, Bijbelverhaal vertellen, vrije bijdrage, spaaractie, verrassingsplaats.

Het feest kan beginnen

Na al die maanden van voorbereiden, vergaderen, plannen, coördineren en mensen 'inroosteren', kan de V.B.S. van start gaan.

De avond vóór de eerste V.B.S.-dag wordt de school geschikt gemaakt om de kinderen te kunnen ontvangen. De centrale ontvangstruimte wordt ingericht en versierd. Het Evangelie van Jezus Christus is een blijde Boodschap die we over willen dragen vanuit onze eigen blijheid én in een blijde omgeving. We omringen de kinderen met liefde, vriendelijkheid, belangstelling en blijheid en versieren daarom de school, zodat de kinderen kunnen zien en voelen dat het fijn is om een kind van God te zijn.

Tijdens deze voorbereidingsavond krijgen alle medewerkers instructie en als slot wordt een bidstond gehouden. Hoewel de bidstond als laatste wordt genoemd, mag duidelijk zijn dat dit het meest elementaire is voor de V.B.S. Het eigenlijke werk, dat is het werk in de harten van de kinderen, kan alleen God de Here doen en de kracht om goed te leiden, goed te vertellen en goed met de kinderen om te gaan, kan alleen God geven want in werkelijkheid hangt alles van Hem af. Het is Zijn wens dat „alle mensen behouden worden en tot erkenning der waarheid komen” (1 Tim. 2:4). In de voorafgaande kerkdiensten wordt een zegen gevraagd over het V.B.S.-werk en elke ochtend vóórdat de V.B.S. begint wordt er ook een bidstond gehouden.

Zo is alles gereed gemaakt om de kinderen te ontvangen. Ruim voor de aanvangstijd zijn al kinderen aanwezig en al zingend stroomt de centrale ontvangstruimte vol. De sfeer is goed. Veel zingen met de kinderen van te voren brengt ontspanning en men gaat zich thuis voelen (trouwens ook de volwassenen). Het hele ochtend-programma verloopt volgens een goed gestructureerd schema waarin geen hiaten mogen vallen. Alle onderdelen volgen elkaar vlot op. Na de opening en het gebed, wordt begonnen met het aanleren van de tekst, waarna het tijd is voor het Bijbelverhaal. Aansluitend hierop leren de kinderen een nieuw lied. Hierna wordt het Bijbelverhaal verwerkt door het maken van een werkje. Naast het horen is het visualiseren van groot belang voor de verwerking in het kind.

Na het werkje volgt de vrije bijdrage waarna aandacht geschonken wordt voor een bepaalde spaaractie (waar

de kinderen geld voor meenemen) en komt er nog een spannend moment voor hen die op een bepaalde verrassingsplaats zitten want die krijgen een cadeautje. Het gehele programma wordt voortdurend afgewisseld met veel zang.

Aangezien dit artikel geen boekwerk moet worden heb ik het programma zeer snel de revue laten passeren. Ik kan u wel verzekeren dat de sfeer altijd fantastisch is. Ik heb zelf het genoeg de leiding te mogen hebben op deze ochtenden. Als je voor die enthousiaste kinderen staat die zo ontvankelijk luisteren naar de verhalen uit de Bijbel en zo spontaan hun lied opheffen tot God groei je als volwassene ook meer tot God en je wordt er vaak stil van (als je daar tenminste de gelegenheid voor krijgt).

Afsluiting en nazorg

Het is bij ons een leuke traditie geworden om de laatste V.B.S.-dag af te sluiten met het gezamenlijk eten van pannekoeken (gebakken door broeders en zusters uit de gemeente). Op deze laatste dag worden ook de ouders uitgenodigd die verwelkomd worden met een kop koffie. Zo kunnen de ouders de sfeer proeven waarin hun kinderen een aantal dagen zijn bezig gehouden. Wij hoorden regelmatig van ouders dat zij de sfeer heel vredig vonden tijdens de V.B.S. Dat kan natuurlijk ook niet anders als God in ons midden is en de leiding in Zijn handen is.

Bij het verlaten van de V.B.S. krijgen alle kinderen een boekje mee naar huis waarin de Bijbelverhalen staan die zij in deze dagen hebben gehoord, de geleerde tekst en de liederen zijn daar ook in opgenomen.

De V.B.S. wordt doorgaans afgesloten in een kerkdienst de zondag ná de V.B.S. Tijdens deze dienst mogen de kinderen de aangeleerde liederen ten gehore brengen en de voorganger van die ochtend heeft de dienst afgestemd op het V.B.S.-thema. Op deze manier proberen wij ook weer de link naar de gemeente te leggen.

Rond de Kerst krijgen alle kinderen die in dat voorafgaande jaar de V.B.S. hebben bezocht een kinderevangelisatieblad toegestuurd.

Tot slot

Bij het einde van dit artikel ben ik mij ervan bewust dat ik lang niet volledig kon zijn. Ik heb maar een klein tipje van de V.B.S.-sluier kunnen oplichten. Het heeft hopelijk een beeld gegeven van een werk dat enorm belangrijk is voor het jonge kind. Aan het begin heb ik aangehaald dat er veel jonge kinderen zijn die het rijke Evangelie van Jezus Christus niet meer horen. Veel kinderen groeien op in een sfeer van zakelijkheid, egoïsme en gebrokenheid. Vooral op hen zal de liefde en belangstelling die ze op een V.B.S. krijgen een onuitwisbare indruk maken.

„God is liefde, en wie in de liefde blijft, blijft in God en God blijft in hem”. Sla

hiervoor maar eens 1 Joh. 4:7-21 op. Kan u of jij nu zelf ook iets met een V.B.S.

Jazeker, doe mee als in de kerkelijke gemeente aan kinderevangelisatie gedaan wordt.

Wordt er geen kinderwerk of V.B.S. in de gemeente gedaan praat er dan eens over met anderen, begin zelf iets kleins gewoon in de eigen buurt. Vaak kan je al zeer eenvoudig bezig zijn met jonge kinderen. U of jij hebt toch ook wel een Boodschap voor ze?

Er zijn ook een aantal organisaties die veel aan kinderwerk doen en graag ondersteuning willen verlenen.

Meer info? Bel mij gerust even op via tel.nr.: 055-661192. De Here zegene u allen.

Christus in het kerklied (5): Rectificatie

In mijn artikel 'Christus in het kerklied (5)' is een regel weggefallen. Op blz. 348, 2e kolom, 11e regel van onderen, leest u het onbegrijpelijke zinnenstuk: „maar niet over iets van ons draagt”. De twee zinnen die hier door de zetter in elkaar zijn geschoven, moeten als volgt luiden:

„Ik weet niet of het u opvalt, maar Den Besten spreekt hier wel over ons versagen, onze nederlagen, ons leed, onze dood, onze nood en onze pijn, maar niet over onze schuld en over onze zonde. En dat is typerend voor deze liederen. Als Christus iets van ons draagt, dan is het steeds ons lot, onze last en ons juk, onze dood, maar nooit onze schuld tegenover God.”

Johan Klein

J.J. Oostenbrink, Utrecht

Over huwelijk en 'leefvormen' (1)

Sinds 1984

In het Nederlands Juristenblad van 18 augustus 1984 stond destijds een toen nog vrij schokkend artikel onder de titel 'Het huwelijk de rechtsorde uit'. Het was geschreven door een drietal auteurs, waarvan de Rotterdamse hoogleeraar Van Maarseveen wel de bekendste was. In dat artikel werd een pleidooi gevoerd voor de afschaffing van het huwelijk als door de overheid geregelde rechtsverhouding. Hoe dat zou kunnen, wisten ze ook al. Ze wilden het huwelijk laten 'afsterven'. Dat zou kunnen door bij voorbeeld met ingang van 1 januari 1990 geen huwelijken meer overeenkomstig de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek te laten voltrekken en door met ingang van diezelfde datum het verbod om in de kerk een huwelijk te bevestigen, dat niet eerst door de burgerlijke overheid is gesloten (art. 449 van het Wetboek van Strafrecht), te laten vervallen.

Sindsdien is er, maatschappelijk en juridisch, wel het een en ander gebeurd. Samen wonen werd 'normaal' en elke notaris zal u nu modellen voor samenlevingscontracten kunnen verschaffen. Zelfs 'schijnhuwelijken' kwamen vaker voor: Die bleken onder bepaalde omstandigheden zelfs 'winstgevend' te zijn.

Ook werd gepleit voor de invoering van de mogelijkheid van een door de overheid te sluiten 'huwelijk' van personen van hetzelfde geslacht. In Denemarken kan dat sinds 1988 en onlangs kon men in de krant lezen van acties om in Duitsland een soortgelijke wetswijziging te bewerkstelligen. Ook werd gepleit voor een kerkelijke 'huwelijks' inzegening voor homoseksuele en lesbische paren. Het is een ontwikkeling met tal van aspecten, die ook het kerkelijk leven heel direct raken.

Een nieuwe fase

Inmiddels is een en ander ook in Nederland in een nieuwe fase terecht gekomen. In februari jl. kondigde de minister van Justitie Hirsch Ballin aan er naar te willen streven het bovengenoemde verbod een huwelijk kerkelijk te bevestigen, dat niet eerst voor de burgerlijke stand was gesloten, metterdaad af te willen schaffen. Omdat dat verbod „niet meer van deze tijd” zou zijn. Dat gebeurde in een bijeenkomst waarin hem door de burgemeester van Beverwijk een petitie werd overhandigd, ondertekend door maar liefst 147 gemeenten, waarin werd gepleit voor opheffing van het onderscheid in verschillende samenlevingsvormen. De minister verwees daarbij voorts naar het hem in december 1991 overhandigd rapport van de commissie Kortmann over 'leefvormen', waarin voorstellen waren gedaan tot de invoering van twee nieuwe 'registratievormen' naast het huwelijk.

De opheffing van een strafrechtelijk verbod

Ligt, zo kan men zich afvragen, het streven tot afschaffing van dat strafrechtelijk verbod nu in dezelfde lijn als het uit 1984 daterende pleidooi van Van Maarseveen c.s.? Vloeit het voort uit het streven „het huwelijk de rechtsorde uit” te krijgen? Of is er meer (of minder) aan de hand en spelen nu geheel andere aspecten een rol? Er is hier zeker reden voor enige voorzichtigheid. Wat precies de motieven zijn van het streven naar afschaffing van dat verbod is nog niet geheel duidelijk. Het wetsvoorstel zelf is nog niet ingediend al ligt het wel, op het moment dat ik dit schrijf, om advies bij de Raad van State. Wat er in de daarbij behorende toelichting staat is naar buiten toe dus nog niet bekend. Toch is er al wel iets over te zeggen. De minister achtte het verbod „niet meer van deze tijd” en kondigde zijn voornemen aan bij de aanbidding van bovengenoemde petitie. Bovendien had de minister bij een ander reeds ingediend wetsvoorstel (nl. dat inzake de herziening van het afstammingsrecht) reeds verteld, dat hij de vraag of het wel zinvol was het verbod te handhaven had laten voorleggen aan een commissie die ook advies moest uitbrengen over de eventuele registratie van homoseksuele paren. Het geheel wekt in ieder geval niet de indruk, dat de bescherming van het huwelijk of een verruiming van de vrijheid van godsdienst van de kerken – dat zou ook het gevolg zijn van de opheffing van dat verbod – het uitgangspunt is. In het door het departement opgestelde bericht n.a.v. de aangeboden petitie leest men wel dat het schrappen van de verbodsbepaling het in beginsel mogelijk maakt dat ook homoseksuele paren in de kerk trouwen. Aangenomen even dat die kerk dat zou willen. Voorts wees de minister daarbij toen naar het komende kabinetsbesluit over het advies van de commissie Kortmann over 'leefvormen'. Een besluit, dat (aanvankelijk) voor de afgelopen zomervakantie zou worden genomen. Het kabinet heeft er ook wel een besluit over genomen, maar acht op bepaalde punten toch nog eerst een nader onderzoek nodig. Op de meer definitieve vaststelling van het standpunt van het kabinet zullen we dus nog even moeten wachten.

Andere registratievormen

Wat is nu de betekenis van dat laatstgenoemde rapport over 'Leefvormen' voor het huwelijk? Het rapport is allereerst van belang, omdat het een belangrijke bijdrage betekent – een advies aan de regering – over de opzet van toekomstige wetgeving over allerlei relatievormen. Het vormt de basis voor toekomstige voorstellen tot verandering en aanvulling van de huidige (huwelijks) wetgeving. In dat rapport wordt nu voorgesteld om in de wetgeving naast het

huwelijk twee nieuwe 'leefvormen' in te voeren. Naast het huwelijk. Het huwelijk zou dus niet „de rechtsorde uit” gaan – afgezien dan even van het reeds genoemd strafrechtelijke verbod voor de kerken – maar blijft als zodanig (in het burgerlijk recht) bestaan. Wel wordt dus voorgesteld twee nieuwe 'registratievormen' in te voeren, waardoor dat huwelijk toch ook officieel aan betekenis zal gaan inboeten. Een 'zware' en een 'lichte' registratievorm. Naast het huwelijk. De evt. 'zware' samenlevingsvorm zou dan kunnen worden gekozen door diegenen, die, aldus het rapport, „niet willen of kunnen huwen, maar wel – publiekelijk – tot uitdrukking willen brengen een duurzame verantwoordelijkheid ten opzichte van elkaar op zich te willen nemen”. Die 'zware' registratievorm zou ook, net zoals bij het huwelijk het geval is, plaats vinden voor een ambtenaar van de burgerlijke stand. De daaraan te verbinden rechtsgevolgen zouden in principe ook gelijk zijn aan die, welke aan een huwelijk verbonden zijn. In principe, schreef ik. Want m.b.t. de evt. kinderen zouden die gevolgen niet gelden in die gevallen, waarin er voor de geregistreerden de zgn. huwelijksbelet-selen bestaan. Om het te concretiseren: twee mannen of twee vrouwen zouden dan dus wel voor die zware registratievorm kunnen kiezen maar de aan het huwelijk verbonden rechten en plichten m.b.t. kinderen zouden voor hen niet gelden.

De 'lichte' samenlevingsvorm zou dan niet voor de burgerlijke stand tot stand komen maar wel in de GBA (Gemeentelijke Bevolkingsadministratie) geregistreerd worden. De bedoeling daarvan is vooral misbruik te voorkomen van een groot aantal publiekrechtelijke regelingen met financiële gevolgen inzake leefvormen. Deze registratie zou dan plaats moeten vinden hetzij op een gemeenschappelijke verklaring van de 'partners' in persoon afgelegd tegenover de GB-administratie of op een schriftelijk stuk, afkomstig van de notaris m.b.t. het hebben van financiële zorg voor de partner. Deze laatste zal daar dan ook een zekere aanspraak op onderhouden t.o.v. de ander mee verkrijgen. Iets wat nu niet het geval is. Maar laat ik voordat ik daar iets meer over zeg, eerst terug keren naar de verschillende achtergronden van het huwelijk c.a. voor de overheid en voor de kerk(en).

Twee verschillende rechtssystemen

Het is goed hier nog eens te benadrukken, dat de kerken en de overheid het huwelijk vanuit een sterk verschillende invalshoek zullen (kunnen) bekijken. Ze zullen daaromtrent ook hun eigen regels kunnen vaststellen. Voor die overheid is dat huwelijk vooral een rechtsvorm, bedoeld om bepaalde rechten en verplichtingen voor de gehuwden vast te

stellen en om zekere garanties te schep-
pen voor de evt. kinderen. Kerken zullen
een huwelijk, evenals de wijze waarop
men binnen dat huwelijk met elkaar
omgaat, vanuit een geheel andere en
meer fundamentele dimensie bezien, nl.
in het licht van Gods geboden. Het ge-
sprek tussen de predikant en het a.s.
echtpaar zal ook een geheel ander ka-
rakter dragen, dan dat tussen de ambte-
naar van de burgerlijke stand met dat
a.s. echtpaar. Terecht. Zoals ook het feit,
dat er naar overheidsmaatstaf binnen
een huwelijk niets bijzonders aan de
hand is, nog niet wil zeggen, dat er ook
geen reden kan zijn voor een pastoraal
gesprek. Zoals ook het samenwonen
zonder gehuwd te zijn voor een over-
heid een geheel andere zaak is dan
voor een kerkeraad.

Het verschil in rechtsregiem en rechts-
normen kan ook tot uiting komen m.b.t.
de (kerkelijke) huwelijksbevestiging. Wat
een kerk wel als huwelijk wil 'bevesti-
gen' of 'inzegenen' of waar in een kerk
voorbereiding voor zal worden gedaan, is
(uiteindelijk) een zaak van die kerk zelf.
Op grond van de door háár aanvaarde,
verklaring en vast te stellen normen.
Zoals die kerk ook zelf beslist, wat door
haar als 'huwelijk in de Bijbelse zin' zal
en kan worden erkend. Een directe ver-
binding tussen hetgeen de overheid
deed en hetgeen evt. die kerk verrichtte
was er in het recente verleden alleen in
het strafrechtelijke verbod, het reeds
genoemde art. 449 van het Wetboek van
Strafrecht. Het was metterdaad een
beperking van de vrijheid van gods-
dienst maar dan een beperking waar-
mee we niet ongelukkig behoeften te
zijn. Tenslotte is het huwelijk als zoda-
nig een voluit Bijbelse instelling, waar
ook de overheid rekening mee heeft te
houden en als overheid een zekere
verantwoordelijkheid voor draagt. Of die
overheid dat zelf nu erkent of niet.

(wordt vervolgd)

Kalender

van Ned. Geref. bijeenkomsten van
meer dan plaatselijk belang. Opgave:
tel. 05130-20476.

1992

- 31 okt. Regionale Ontmoetingsdag
Chr. Geref. – Ned. Geref. te
Assen
7 nov. Diakonale Conferentie te
Bunschoten-Spakenburg

christelijke dichters

De Heer regeert, maar ik spring uit mijn vel
bij hem die in zijn poëzie verplicht
zelfs over zijn verstopte gootsteen 't licht
van 's Heeren Woord laat schijnen. Die steeds hel

en hemel aanroept; ieder vers ontwricht
met karrevrachten godsdienst en geen tel
beleeft wat hij beweert. – Maar ik geef wel
om hem die juist de Schrift in zijn gedicht

met schroom benadert. Die niet blind en doof
de stille omgang met de Heer verwacht
met vroom gezwets, maar spaarzaam zijn geloof

benoemt. Die wars is van de woordenkraam
vol Vader, Zoon en Geest, omdat zijn hart
te goed de heiligheid kent van Gods Naam.

Leendert J. van den Hengel
uit: Recent (Merweboek, Sliedrecht)

Boekbespreking

Kom, Schepper, Geest

'Kom Schepper, Geest!!' door ds. A.S.
Rienstra, Den Haag, Uitgave van
G.T.G. Filippus, Postbus 3052, 6802
DB, Arnhem. 28 blz. f 8,50.

Dit is niet het eerste boekje, dat van de
hand van Ds. Rienstra, geref. predi-
kant, verschenen is. Ook via dit werkje
wil hij de goede boodschap dicht bij de
mensen brengen. Vanuit bepaalde
teksten uit het Oude en Nieuwe Testa-
ment vraagt de schrijver aandacht
voor de Persoon en het werk van de
Heilige Geest. Hij geeft via een duide-
lijke woordkeus Schriftuitleg en plaatst
het geheel midden in de alledaagse
realiteit. Zo worden lijnen uitgezet
naar de beleving van het evangelie.
Het is een goed boekje geworden, dat
ook verschillende liederen en prach-
tige kleurenfoto's bevat. Het is een
zeer geschikte uitgave om mensen
mee te verrassen!

Eén – Nul

EEN-NUL door Drs. J. Staat te Yer-
seke, Uitgave van G.T.G. Filippus,
Arnhem, 55 pag. f 8,50.

Dit boekje heeft Ds. Staat geschreven

voor de jongeren. De titel van elk
hoofdstukje is ontleend aan iets, dat
met sport te maken heeft. De ondertitel
van het stukje maakt duidelijk, dat het
uiteindelijk gaat om jouw leven als
christen. Steeds staan op elke linker-
pagina één of twee Bijbelgedeelten
afgedrukt, betrokken op het onder-
werp, dat behandeld wordt. In dit
boekje komt zo heel wat aan de orde:
onze omgang met God naar zijn gebo-
den, onze plaats in de kerk, de aarde
en het milieu, de tegenstand van de
duivel, de blijdschap in God, het eeu-
wige leven etc. etc. Eerst heb ik wat
vreemd tegen de titel en de opzet van
dit geschrift aangekeken. Maar nader-
hand kreeg ik steeds meer waardering
voor dit keurig uitgegeven boekje. Ik
wil het dan ook heel graag aanbevelen
en dat geldt dan niet alleen voor de
jongeren! COGMA – Contact Orgaan
voor Gereformeerde Militairen en
Alleenstaanden – (een samenwer-
kingsverband tussen Ned. Geref. en
Chr. Geref. Kerken) heeft deze uitgave
als geschenk aan de desbetreffende
kerkeraden aangeboden. Een fijne
geste! Wil men als kerkeraad meer-
dere exemplaren van dit boekje be-
stellen voor belanghebbenden dan
wende men zich tot H.J. Bosch, Wal-
kottelanden 40, 7542 MR Enschede.
Tel. 053-762272.
Girono. 1378982, t.n.v. COGMA En-
schede.
Het boekje kost f 8,50. Portiekosten
worden niet in rekening gebracht!

O. Mooiweer, Enschede

Drie oudtestamentische sleutels op sloten van het boek Openbaring

D. Holwerda, Zuidhorn

In een vorig artikel¹ wees ik de uitleiding van Israël uit Egypte aan als een van de hoofdmotieven die in de Openbaring aan Johannes de uitbeelding beheersen van wat de kerk van zijn dagen te wachten staat met betrekking tot haar joodse onderdrukkers.

In verband daarmee zou ik nog willen wijzen op enkele dingen die naar het mij voorkomt van belang zijn voor het verstaan van een onder christenen zeer omstreden passage in de Openbaring, nl. het gedeelte uit hfdst. 20 dat spreekt over de opsluiting van Satan gedurende duizend jaar.

Een opgeslokte waterstroom

Dan gaan we allereerst naar Op. 12, 13-16. De draak achtervolgt de vrouw, die naar de woestijn vlucht, maar kan haar niet te pakken krijgen, omdat God haar de twee vleugels van den groten adelaar geeft. (Dat is, zoals ik al zei, een zinspel op Ex. 19, 4 en Deut. 32, 11.) Dan spuwt hij haar water achterna, een rivier gelijk, met de bedoeling dat de daardoor weggesleurd zal worden. Maar de aarde komt de vrouw te hulp en slokt die rivier op.

De uitleggers zitten met de vraag, wat ze zich bij dit gebeuren concreet moeten voorstellen. Wat is die grote waterstroom, die door de aarde wordt verzwolgen?

Sleutel nr. 1

Ik heb een suggestie. In het OT wordt nl. nogal eens een *aanrukkende legermacht* vergeleken met een *waterstroom*². Zou hier dan niet het leger van den Farao bedoeld zijn, waarmee deze het in de richting van de woestijn trekende Israël achtervolgde? Van dat leger heet het immers in het lied van Mozes: „de aarde verzwolg hen”, Ex. 15, 12.

Het beest uit de zee gevonnist

Vervolgens vraag ik aandacht voor het slot van hfdst. 19, t.w. de verzen 19-21, handelend over de overwinning van Christus (vgl. vv. 11-13) op *het beest uit de zee*, dat in 13, 1 was komen opdoen, en diens trawant, den *valsen profeet*, voor het eerst opgedoken in 13, 11. Zoals vele exegeten reeds hebben aangewezen, had Johannes vanaf het begin van hfdst. 12 te zien gekregen, wie op de achtergrond de *eigenlijke* strijdende partijen zijn in het conflict tussen de jonge christenheid en het jodendom dat Christus verwerpt. Ten diepste vecht de *Heere God* zijn conflict met *den Satan* uit.

Sleutel nr. 2

Wanneer nu de verdrukker van Gods heiligen, t.w. het machtsblok van het joods nationalisme, zoals zich dat aan het einde van de jaren zestig van de

Romeinen onafhankelijk trachtte te maken³, ons wordt afgebeeld als een *zeemonster*, dan herleeft ook daarmee een beeldspraak die ons uit oudtestamentische beschrijvingen van *het uittochtsgebeuren* bekend is. Herinnerd aan Gods vernietiging van *Farao's legermacht* zegt de dichter van Ps. 74: 13 „Gij zijt het die de zee hebt gekleefd door uw kracht, de koppen der draken in het water verbrijzeld.

14 Gij zijt het die de koppen van den Leviathan hebt vermorzeld, hem aan het woestijngedierte tot spijs gegeven”. (N.B. Dit laatste trekje, het prijsgeven van Farao's soldaten aan de aasvogels, krijgt in Op. 19 uitvoerig aandacht: vv. 17, 18 en v. 21.)

Leviathan is de zeedraak. In babylonische scheppingsmythen komt hij voor als chaos-monster. Maar Israël bezigt die naam voor de grootmacht die Gods volk onderdrukt.

Een tweede naam voor zo'n monster is Rahab. En ook van hem heet het, dat God hem *in de Rode Zee* heeft „neergehouden en doorboord”, Jes. 51, 9, 10. Opmerkelijk is verder, dat de naam 'Leviathan' terugkeert als aanduiding van Assyrië, dat het tienstammenrijk wegvoerde; en wel dán, als de Heere de bevrijding van zijn volk uit de hand van dezen wreden onderdrukker aankondigt: „Te dien dage zal de Heere met zijn fel, groot en sterk zwaard bezoeking brengen over den Leviathan, de snelle slang, over den Leviathan, de kronkelende slang, en hij zal het monster in de zee doden”, Jes. 27, 1. Dan herstelt de Heere zijn 'wijngaard' Israël (v. 2), die een tijdlang was „afgevreten door het everzwijn uit het woud” (Ps. 80, 14). Aan die toestand komt dan een einde: „Ik, de Heere, zijn behoeder, zal hem aldoor drenken; opdat niets hem beschadige, zal Ik hem dag en nacht behoeden” (v.3).

Draak en vrouw

Aan het eind van Op. 19 staat dus, om zo te zeggen, het 'Israël Gods' aan de overkant van de 'Rode Zee' en ziet de 'Egyptenaren' dood op de oever der zee liggen (Ex. 14, 30). *Dit nieuwe Israël is aan het slot van Op. 19 op hetzelfde punt beland waar we het ook in het visioen van Op. 12, 16 al aantreffen*⁴. Vandaar mijn vraag: zou dan het aan de ketting leggen van „den draak, de oude slang, dat is de duivel en de satan”, waarmee hfdst. 20 vervolgt, niet te identificeren zijn met de situatie die Op. 12 aldus beschrijft: dat „de vrouw een plaats van God krijgt in de woestijn *buiten het gezicht* – en dat is toch zoveel als: *buiten het bereik*⁵ – *van de slang*” (v. 14)?

Zeker, in zijn *uitdrukkingswijze* benadert

hfdst. 12 de verhouding draak-vrouw van een andere kant dan hfdst. 20. Hfdst. 12 zegt: de vrouw krijgt een onderkomen waarin de draak niet kan doordringen. Hfdst. 20 zegt: de draak krijgt een onderkomen van waaruit hij de vrouw niet kan bereiken. Maar *inhoudelijk* zijn deze twee voorstellingen toch zeer wel met elkaar te rijmen?

De binding van Satan gepreciseerd

Tegen deze uitleg, volgens welke de oude slang sinds 70 gekerkerd zou zijn, is vaak aangevoerd, dat deze afspringt op het woord uit 1 Petr. 5, 8 „de duivel gaat rond als een brullende leeuw, zoekende wien hij zal verslinden”.⁶ Men heeft die uitleg zelfs met zeer bittere en schampere woorden afgedaan. Zo haalt Visser⁷ de uitspraak aan, door een adventist gedaan in december 1944 (de laatste oorlogswinter): „Als we op het ogenblik in het duizendjarig vrede-rijk leven, dan kunnen ze van mij de hemel cadeau krijgen”.

Toch denk ik, dat deze kritiek niet steekhoudend is. De context geeft immers aan, *waarin* de Satan wordt belemmerd: *het verleiden van de volkeren* (v. 3); en v. 8 voegt daaraan nog toe: *het bundelen van die volkeren tot de oorlog tegen Gods gemeente*. Deze nadere bepaling houdt toch al een *beperking* in van Satans gemis aan bewegingsvrijheid. Wij moeten deze straf lezen tegen de achtergrond van wat zich zojuist heeft afgespeeld. Satan had, evenals in de dagen van Mozes, een politiek-militaire macht ertoe opgehitst Gods volk *uit te roeien*. „Dát zul je voorlopig niet weer doen” zegt de Heere dan tegen hem. De kans voor een poging Gods kerk van de aardbodem weg te vagen krijgt hij in lange tijd niet meer. De vrouw houdt hier een plaats, haar door God bereid. Het *bestaan* van de kerk op aarde moet voor eerst verzekerd blijven.

Dát beoogt God met de binding van Satan. Niets minder. Maar ook niets meer. Daarmee is dus niet gezegd, dat de Satan hier op aarde geen trawanten meer heeft rond lopen die het den christenen knap lastig kunnen maken en ook buiten de christelijke gemeente heel wat ellende kunnen aanrichten. Denk alleen maar aan de Dood. Pas na den Satan wordt die in de vuurpoel geslingerd (20, 14). Hoeveel mensen heeft deze duivelsdienaar weggemaaid, ook toen de oude slang gevangen zat!

Om kinderen te sussen

Zijn vrijheidsbeperking is dan toch wel erg fors getekend, zult u zeggen. Alle vier fasen worden elk expres genoemd: aan de ketting; de put in; het deksel op slot; een zegel erbovenop. Het kan niet op!

Jawel, maar vergeet niet, dat de eerste intentie van de Openbaring is Gods kinderen in de druk van toen voor de toekomst te bemoedigen, niet ons vandaag een theologisch uitgebalanceerd beeld van Satans positie te geven. Ter bemoediging van hen dienen toch al die blikken in de toekomst (vgl. 7, 17; 14, 1-3; 15, 2-4). En dan is de Heere er niet te groot voor om deze 'kleinen' in krasse bewoordingen gerust te stellen: „de boze wolf zit straks gevangen tussen tienduizend tangen!”.

'Het duizendjarig rijk'

Op heel het theologische warnet dat in de loop der eeuwen aan Op. 20 is vastgeknoopt, zal ik niet ingaan. Wie er een overzicht van wil, kan bij tal van commentaren op dit laatste bijbelboek terecht. Slechts enkele opmerkingen. Het cardinale punt voor het verstaan van heel de Openbaring, maar met name ook voor het verstaan van hfdst. 20 is het inzicht dat dit boek *betrekking heeft op het strafgericht over het den Christus verwerpende jodendom in de jaren 66-70 na Chr.*⁸

In 19, 11 is nl. sprake van de verschijning van Christus, evenals reeds eerder in 14, 14. Hij is het die, als veldheer te paard gezeten (v. 11), met zijn (engelen-)leger de strijd aanbindt tegen het beest uit de zee en diens legermacht (v. 19) en dezen vijand vernietigt (vv. 20.21). Als wij nu – en dat was, voorzover ik weet, tot voor kort de algemeen heersende opvatting – die komst van Christus in 19, 11 (en 14, 14) betrekken op het *wereldeinde*, dat wij nog verwachten, dan heeft dat zijn consequenties voor de datering van het duizendjarig rijk. Als men nl. de gebeurtenissen van hfdst. 20 leest als *volgend op die van hfdst. 19* – en alles pleit daarvoor, zoals we straks nog zullen zien – dan komt men onvermijdelijk tot de opvatting, dat de periode van die duizend jaar voor ons nog in het verschiet ligt.

Op het voetspoor van Augustinus heeft zowel het westerse na-augustinse katholicisme alsook het merendeel van de reformatorische christenen die laatste opvatting prijsgegeven en gezegd: het duizendjarig rijk is 'de tijd der kerk'.⁹ Als aanvangsdatum van deze periode nam men of wel de Pinksterdag aan ofwel het moment waarop Constantijn de Grote tot het Christendom overging. Maar tegelijkertijd bleef men vasthouden aan de 'eindtijdelijke' uitleg van Christus' komst, zoals die in 19, 11 en 14, 14 wordt getekend.

Daarvoor heeft men – nog afgezien daarvan, dat de keuzen voor de genoemde begin-data geen van beide zijn hard te maken – de orde der gebeurtenissen, zoals in Op. 19 en 20 getekend, geweld moeten aandoen. Volgens genoemde hoofdstukken krijgt men achtereenvolgens:

- 1) de vernietiging van het beest uit de zee en van diens trawant, den leugenprofeet;
- 2) de binding van den Satan;
- 3) de loslating van den Satan en de strijd met Gog en Magog;
- 4) het vonnis over Satan;

5) het eindoordeel.

Op het augustiniaanse standpunt echter komt de binding van Satan als nr. 1 in deze reeks te staan; immers die zou er dan reeds zijn ver vóór de eindtijdelijke gebeurtenissen 1, 3, 4, 5.

Het overhoop gooien van de in 19 en 20 opgegeven orde is echter volstrekt onmogelijk, als men rekening houdt met de lijn die dit laatste bijbelboek ons van het optreden van Satan tekent. Immers: eenmaal uit de hemel geworpen (12, 9) gaat de Satan de kinderen van de vrouw bestrijden (12, 13.17). Hij creëert daartoe een zeemonster (13, 1) en ter assistentie daarvan een leugenprofeet (13, 11). Nu worden die laatste twee aan het slot van hfdst. 19 vernietigd. *Daarmee is de Satan, de oude slang, om zo te zeggen weer terug bij af; bij het punt dus, waar hij in 13, 1 startte.*

In de ondergang van zeemonster en profeet is Satans toeleg van 12, 17 mislukt. Wat verwachten we dan vervolgens anders te horen dan *wat er nu met hemzelf gebeurt?* Nu, op die vraag geeft hfdst. 20 inderdaad het antwoord.

Al verder: de strijd van 20, 9 volgt – dat is onweersprekelijk – op Satans loslating (20, 7); en deze loslating veronderstelt diens binding (20, 1-3) als *eerder*. Hoofdstuk 20 geeft dus in binding van, loslating van, oorlog met, overwinning op en bestraffing van den Satan een chronologisch continue reeks van gebeurtenissen te zien.

Als dan bij de laatste van die gebeurtenissen (20, 10) gezegd wordt – nl. bij het in de vuurpoel werpen van Satan –: „daar waren het beest en de valse profeet al”, *wat een duidelijke terugverwijzing is naar de gebeurtenis aan het slot van hfdst. 19 (v. 20 nl.) en daarmee die gebeurtenis aan de reeks van hfdst. 20 laat voorafgaan*, dan is het toch een niet te verantwoorden noodsprong, wanneer men *alleen de binding van Satan* tussen de ondergang van zijn groten satelliet (het beest) in 19 slot en zijn eigen verdere lotgevallen (20, 7-10) uitlicht en talloze eeuwen naar voren haalt?

Sleutel nr. 3

Daar is echter nóg iets dat ons doet besluiten de binding van den Satan te laten staan tussen de vernietiging van het beest (d.i. van de Israël verdrukende macht) en de eindstrijd tegen Gog. En nu betrek ik ook de woorden uit 20, 4 in mijn overwegingen: „en (ik zag) de zielen van hen *die onthoofd waren* om het getuigenis van Jezus en om het woord van God, en die noch het beest noch zijn beeld hadden aanbeden en die het merkteken niet op hun voorhoofd en op hun hand ontvangen hadden; en *zij werden weder levend* en heersten als koningen met Christus, duizend jaren lang”.

Wat is nl. het geval? De figuren 'Gog' en 'Magog' (20, 8) zijn onmiskenbaar ontleend aan de hoofdstukken 38 en 39 van Ezechiël. Nu vinden we in het daaraan voorafgaande hoofdstuk (37) het visioen van de *herlevende doden*. En dat heeft betrekking op *Israëls terugkeer uit ballingschap*. In vv. 12-14 heet het: „Zo zegt de Here HERE: zie Ik *open uw graven* en

zal u *uit uw graven doen opkomen*, o mijn volk, en u brengen naar het land Israëls. En gij zult weten, dat Ik de HERE ben, wanneer Ik *uw graven open* en u *uit uw graven doe opkomen*, o mijn volk. Ik zal mijn Geest in u geven, zodat gij *herleeft*, en Ik zal u doen wonen in uw land; en gij zult weten, dat Ik, de HERE, het gesproken heb, luidt het woord des HEREN”. In het dan volgende gedeelte (vv. 15-28) wordt deze visionaire uitdrukingswijze ('opstaan uit het graf') omgezet in 'rechte en slechte' taal: „Zo zegt de Here HERE: zie, *Ik haal de Israëlieten weg uit de volken naar wier gebied zij gegaan zijn*; Ik zal hen van alle kanten bijeen verzamelen en hen naar hun land brengen” (v. 21).

'Opstaan uit de dood' is hier dus: *bevrijd worden uit de verdrukking van de ballingschap*.¹⁰

Nu, tegen dit uit de macht van Babel bevrijde volk, „tegen een volk dat uit het gebied van vele volken bijeengebracht is op de bergen Israëls”; tegen de Israëlieten die „uit de volken zijn uitgeleid en allen in gerustheid wonen” zal „*na geruime tijd*” Gog optrekken (38, 8).

Men lette op de volgorde der gebeurtenissen:

- 1) Opstanding van Israël uit de dood (= bevrijding uit de verdrukking, in Assur en Babel ondergaan);
- 2) 'een geruime tijd' van 'wonen in gerustheid';
- 3) de aanval van Gog.

Leg daar Op. 20 eens naast:

- 1) Opstanding uit de dood van Gods kinderen die aan de verdrukking door het beest uit de zee waren bezweken;
- 2) 'duizend jaren' waarin de vrouw rust heeft van de slang;
- 3) de aanval van Gog.

Conclusie: aan de orde der gebeurtenissen, zoals die uit Op. 19/20 is af te lezen, t.w.:

- 1) Christus komt het beest uit de zee vernietigen;
- 2) laat de onder diens regiem vermoorden weer opstaan;
- 3) laat den Satan binden voor de tijd van duizend jaren, waarin dit herleeft Israël met Hem regeert;
- 4) gaat dan den laatsten strijd met hem aan, valt, gezien de zinspelende op Ez. 37-39 niet te tornen. En de enige oplossing voor de moeite die men hier met de tijdsorde had, ligt m.i. in het aanvaarden van de door ons gegeven uitleg: dat de komst van Christus in 19, 11 (en 14, 14) niet zijn 'eindtijdelijke' komst is, die wij nog verwachten, maar *zijn komen in 70 om Jeruzalem te oordelen*.¹¹

Ter afsluiting

Hiermee hoop ik de onder ons meest gangbare, maar hopeloos zwak staande exegese van de 'duizend jaren' met behulp van oudtestamentische motieven, die het boek Openbaring zelf ons aanreikt, stevig te hebben verankerd. En tevens de aanvangsdatum van die 'duizend jaren' nader te hebben gepreciseerd.

En wat de dwalingen van de chiliasten

betreft: ze blijken elk houvast in Op. 20 te missen. Niettemin past ons, gereformeerden, enige terughoudendheid in het afgeven daarop. Laten we nl. niet vergeten, dat *wij samen met hen* in het misverstand gevangen zaten, als zou op het einde aller tijden te betrekken zijn wat in feite op het einde van de joodse macht in 70 slaat. En uitgaande van die dwaling hebben de praemillennaristische chiliasten tenminste *de orde der gebeurtenissen in Op. 19/20* intact kunnen laten, terwijl onze (augustiniaanse) – op zichzelf ten naaste bij juiste – datering van het duizendjarig rijk binnen het raam van die dwaling met de context van de desbetreffende tekst op zeer gespannen voet stond. Eerlijk is eerlijk!

Noten

- 1 *Het boek des levens en de boekrol uit Op. 5*, Opbouw, 36e jrg., nr. 16, blz. 293-295.
- 2 Vgl. o.a. Jer. 46, 7.8 „Wie is het die komt opzetten als de Nijl, wiens wateren bruisen als rivieren? Egypte komt opzetten als de Nijl, terwijl de wateren bruisen als rivieren, en zegt: Oprukken zal ik ...”; 47, 2.3 „Zie, wateren komen opzetten uit het Noorden en worden tot een overstromende beek; zij overstroomden het land met al wat zich erop bevindt, de stad met inwoners en al, zodat de mensen schreeuwen en al de bewoners van het land jammeren, op het geluid van het stampen van de hoeven zijner paarden, het ratelen zijner wagens, het gedreun zijner wielen”; Ps 124: had de HERE ons niet gered, „toen mensen tegen ons opstonden” (v. 2), „dan hadden de wateren ons overstromd, een wilde beek ware over ons heengegaan” (v. 4) Ook van God wordt, als Hij zich uitrust tot de strijd (Jes. 59, 17.18), gezegd: „Hij komt als een onstuimige rivier” (v. 19).
- 3 Als van dit beest gezegd wordt, dat het „een dodelijke wond had, die tot verbazing van heel het land genas” (13, 3.12) of ook, dat het „een wond van het zwaard had, maar weer levend was geworden” (v. 14), dan zal dat slaan op het herstel van Israël als politiek-militaire macht. Bij de wegvoering in ballingschap was Israël als zelfstandige, onafhankelijke politieke en militaire grootheid van de kaart verdwenen. Maar in de opstand tegen de Romeinen herleeft het als zodanig, zij het voor zeer kort. Met enige variatie komt deze tekening terug in het visioen van hfdst. 17: „Het beest dat gij zaagt, was en is niet, en het zal opkomen uit de afgrond en het vaart ten verderve; en zij die op de aarde wonen (of: in het land wonen) ... zullen zich verbazen, als zij zien, dat het beest was en niet is en er toch zal zijn” (v. 8). Als de 'vrouw' op dat beest zit, betekent dit: Israël, de bruid, heeft – in plaats van zich te hechten aan den bruidegom Christus – zich verslingerd aan het streven naar aardse macht, die zich dan gaat keren tegen Gods ware kinderen.
- 4 In 12, 1-16 zijn ons nl. in *vogelvlucht* de gebeurtenissen geschetst tussen Christus' geboorte en de verwoesting van Jeruzalem. (Let er b.v. op, hoe heel het aardse leven van Jezus, tussen geboorte en hemelvaart, niet eens genoemd wordt.) Vanaf v. 17 krijgen we dan *meer in details* te horen, hoe de draak „zijn strijd had gevoerd tegen wat de vrouw verder – d.i. behalve Christus, zie v. 5 – nog aan kinderen had”. Johannes doet daar even een 'stap terug'; en wij zouden er goed aan doen, hier in de vertaling de *voltooid* verleden tijd te gebruiken: „De draak was nl. boos geworden op de vrouw en was eropuit getrokken om oorlog te voeren ...”. We krijgen dan te horen, hoe die strijd tegen de vrouw, in v. 13 in 't kort genoemd, nu precies in z'n werk was gegaan.
- 5 Vgl. behalve Op. 6, 16 ook de Stat.Vert. in Gen. 35, 1.7; Ex. 2, 15; 14, 25.
- 6 Zo o.a. Drs. W.G. Rietkerk, *De aarde en haar toekomst*, Kampen 1991, blz. 78. Ofschoon ik

hem op het punt van het duizendjarig rijk bestrijd, heb ik veel waardering voor de teneur van zijn boek.

7 A.J. Visser, *De Openbaring van Johannes*, Nijkerk 1975, blz. 237.

8 Ofschoon ik onafhankelijk van hem, en langs een andere weg, nl. vanuit Mt. 24, tot dit inzicht ben gekomen – zie mijn artikelenreeks *De zeven zegelen*, Opbouw, 19de jrg., blz. 330, 338, 346, 354, 362, 370, 378 – geef ik graag volmondig de eer van deze doorbraak in de exegese van Openbaring aan Dr. C. van der Waal. Hij was nl., voorzover mij bekend, de eerste die deze idee publiceerde. Het deed mij goed, dat Visser (zie de vorige noot), ofschoon hij Van der Waals gedachte verwerpt, dezen niettemin prijst om zijn „grote mate van belezenheid en scherpszinnigheid” (blz. 273). Ook C. Vonk, *De Openbaring van Johannes* (De voorzeide leer I Z), Amsterdam 1991, volgt op sommige punten Van der Waals mening.

9 Ik ontleen dit gegeven aan Visser, a.w., blz. 237.

10 Dezelfde beeldspraak gebruikt ook Jesaja van het komend herstel uit de ballingschap; en wel vlak vóór de toezegging die we boven citeerden uit Jes. 27, 1, dat de Heere Leviathan zou verdelen, t.w. in 26, 19: „Herleven zullen uw doden – ook mijn lijk –, opstaan zullen zij”.

11 Ik heb er begrip voor, dat men aan deze gedachte even moet wennen. Toch zijn er behalve de frappante correspondentie tussen Mt. 24, 29-31 en Op. 6, 12-7, 3, waarop ik in mijn in noot 8 genoemde artikelen wees, tal van aanwijzingen, dat het in het boek Openbaring over de ondergang van Jeruzalem gaat. Zoals ik in mijn in noot 1 aangehaald artikel opmerkte, wordt Jeruzalem in 11, 8 benoemd met namen van een stad die – en van een land dat verwoest is, nadat Gods kinderen daaruit gehaald en in veiligheid gebracht zijn. Deze trek nu heeft 'Babylon' niet alleen met Sodom en Egypte gemeen, maar wordt uitdrukkelijk van haar vermeld: 18, 4.

'Babylon' wordt voorts gestraft, „omdat in haar het bloed van profeten en heiligen is gevonden” (18, 24; vgl. 17, 6 en 19, 2). Nu, het is toch Jeruzalem dat het monopolie van profetenmoord bezit (Lc. 13, 33)?

Op één punt wil ik in verband met het pas behandelde Op. 20 nog wijzen. Wij mogen – zoals ook Van der Waal heeft betoogd – de brieven aan de zeven gemeenten niet isoleren van de visioenen die volgen. Als nu in Op. 20, 4, „degenen die onthoofd waren om het getuigenis van Jezus en om het woord van God ... weer levend worden”, en vervolgens van hen gezegd wordt, dat „de tweede dood over hen geen macht heeft” (v. 6), wat is dit dan anders dan de vervulling van de belofte uit 2, 10.11 „Wees getrouw tot de dood; dan zal ik u de kroon des levens geven... Wie overwint zal van de tweede dood geen schade lijden”? Maar wie waren daar in Smyrna de instrumenten door wie de duivel deze getuigen van Jezus de dood aandeed? „Zij die zeggen, dat ze Joden zijn, doch het niet zijn” (v. 9) Zij zijn „de synagoge des Satans”, d.w.z. de troepenmacht die Satan samentrekt om Gods volk te bestrijden. ('Synagoge' in de betekenis 'troepen samentrekken' b.v. in 16, 14.16; 19, 19 en 20, 8. Overigens wil ik allerm minst beweren, dat nu alle problemen in dit laatste bijbelboek als bij toverslag zijn opgelost. Maar wel raak ik er meer en meer van overtuigd, dat we in onze exegese ervan nu eindelijk op het goede spoor zitten.

Ned. Geref. Kerk van Alkmaar

Het scribaat berust thans bij: D. Koens, Karveelstraat 80, 1826 EH Alkmaar. Tel.: 072-611 346. Het postadres is: Postbus 9239, 1800 GE Alkmaar.

Ned. Geref. Kerk van Amersfoort

Het scribaat berust thans bij: W. van Rijnsouw, Benedictijnenhove 65, 3834 ZC Leusden. Tel.: 033-951 227.

Ned. Geref. Kerk van Haarlemmermeer Oostzijde

Het scribaat berust thans bij: J.B. Rijkmans, Dr. Willem Dreesweg 35, 1188 KA Amstelveen. Tel.: 020-6478257.

Prekenseries

De op pagina 185 vermelde preken serie, die in 1992 de 48e jaargang was ingegaan, zal, wegens de vergevorderde leeftijd van de verzorger, dit jaar voor het laatst door hem aan de 140 abonnees zijn toegezonden.

Deze mededeling behelst tevens de vraag: „Is er iemand, die kan en wil zorgen dat deze uitgave niet behoefte te eindigen en het werk en de zorg daarvoor wil overnemen?” Laat hij of zij, die hiertoe bereid is, contact opnemen met: de heer D.F. Romeyn, Kastanjelaan 30, 2282 HW Rijswijk, tel.: 070-39 098 08.

Ned. Geref. Kerk van Culemborg

Drs. K. Holwerda te Winsum heeft het door de kerkeraad op hem uitgebrachte beroep aanvaard.

Ned. Geref. Kerk van Zwolle II

Het scribaat der kerk berust bij de heer J. Smit, Oleanderlaan 23, 8024 XC Zwolle. Tel.: 038-531 371. Het postadres van de kerk blijft: Postbus 51, 8000 AB Zwolle.

Televisie-kerkdienst

Op zondag 27 september zal een kerkdienst worden uitgezonden vanuit de Ned. Geref. kerk van Kampen. De uitzending begint om 16.45 uur via Nederland 3. Voorganger is ds. E. Zwarteveen. Cassettes van deze dienst kunnen worden aangevraagd bij Stichting 'De Brug', Lancasterdreef 148, 8251 TD Dronten. Tel.: 03210-13673.

Stichting Evangelie en Moslims

Er is nu een half jaar verstreken sedert de Nederlands Gereformeerde Kerken deelnemen in de Stichting Evangelie en Moslims. Het besluit hiertoe is genomen door de Landelijke Vergadering van de kerken in 1991. De L.V. heeft toen aan de

kerk van Ede gevraagd de band tussen onze kerk en de stichting te onderhouden. Ede heeft dat van harte gedaan. Twee broeders (ds. G. v.d. Brink te Veenendaal en J.M. Mudde te Amsterdam) hebben op verzoek van Ede zitting genomen in het bestuur van de stichting. Zij hebben zich voorgenomen met een zekere regelmaat in de landelijke en regionale kerkelijke pers iets te vertellen over de ontwikkelingen waarbij E. & M. betrokken is. Een eerste vrucht van dit voornemen treft U hier aan.

Het werkkerrein van E. & M.

E. & M werkt in Nederland, en zoals de naam van de stichting dat al zegt, is de relatie tot de Moslims gebaseerd op de boodschap van het Evangelie. Naast anderen, die zich in hun evangelisatiewerk richten tot mensen die God niet kennen in het algemeen, richt E. & M. zich specifiek op de Moslims in Nederland. In de eerste plaats omdat er zo'n grote groep (ca 400.000) van in ons land woont, verder omdat deze groep overwegend hier voor het eerst met christenen in aanraking komt, en tenslotte omdat de meesten moeilijk bereikbaar zijn door taal- en cultuurproblemen. Daar komt bij dat voor het brengen van het Evangelie de kennis van de Islam en de praktijk bij de betrokken bevolkingsgroep van groot belang is om deze mensen aan te kunnen spreken. De meesten zijn afkomstig uit Turkije en Marokko, en zijn min of meer als Abraham weggetrokken uit hun land en uit hun maatschap met het doel hier werk te zoeken, dat ze in hun eigen land niet kunnen vinden. Nederland is daarom hun vaderland (nog) niet. De medewerkers van E. & M. (twee in voltijdse dienst) hebben en zoeken wel contact met Moslims maar ze zijn er vooral op uit gemeenten in het land toe te rusten voor het plaatselijke werk onder die Moslims, die in de directe omgeving van zo'n gemeente gevestigd zijn.

De aard van het werk

Door de contacten, die in de loop der jaren (E. & M. bestaat sedert 1978) met verschillende gemeenten gegroeid zijn, worden de medewerkers regelmatig geraadpleegd over de mogelijkheden en moeilijkheden, die men in het werk zal ontmoet. Voorlichting over de achtergrond van de Moslims en met name over de Koran en de Islam vormen veelal de start voor een gemeente. Kennismaken met de landsaard en de overtuiging, het geestelijke klimaat van Turk en Marokkaan, blijkt toch wel een voorwaarde te zijn om met evangelisatiewerk te kunnen beginnen. Daar hoort ook bij enig inzicht in de tradities, die ze hebben en de wijze, waarop zij hun godsdienstige plichten vervullen (de Islam vertoont zeer veel trekken van een plichten-godsdienst). Tegelijk doemen daarmee een aantal maatschappelijke en culturele problemen op. E. & M.-medewerkers wordt vaak raad gevraagd als het gaat om het beantwoorden van vragen, die zich in het nauwer contact met Moslims voordoen. Zij worden soms geraadpleegd als er relatieproble-

men ontstaan (jongen van Turkse of Marokkaanse afkomst leert Nederlands meisje kennen) met de spanning, die dat in de (christelijke) gezinnen oplevert. Dit kan resulteren in een periode van begeleiding tot de moeilijkheden binnen aanvaardbare verhoudingen zijn teruggebracht.

Voor Moslims, die tot geloof gekomen zijn, is er heel vaak een conflict in de persoonlijke sfeer door de verbroken relaties met de eigen kring van familie, vrienden en landgenoten. Het zoeken van een weg uit deze moeilijkheden en de aanzet tot het leggen van nieuwe banden is een zaak, waarin de medewerkers proberen een bemiddelende rol te vervullen. Een uitgebreid en intensief contact met de hele gemeenschap van ex-Moslims, die christen geworden zijn, biedt daarbij goede mogelijkheden. Het zwaartepunt van het werk ligt echter bij de voorlichting en toerusting van de gemeenten (cursussen en avonden). De publikatie van brochures over verschillende aspecten van de Islam en over de Moslims, die in Nederland wonen, is ter ondersteuning van de eerder genoemde activiteiten één van de pijlers onder het werk.

Najaarsconferentie

Jaarlijks houdt E. & M. een conferentie, waar een voor het werk onder Moslims relevant onderwerp aan de orde wordt gesteld. De conferentie zelf is bedoeld om alle mensen, die bij deze wijze van evangeliseren betrokken zijn, in de gelegenheid te stellen elkaar en de medewerkers en het bestuur van E. & M. te ontmoeten.

Ook dit jaar wordt weer zo'n conferentie gehouden in de Ichthuskerk (Chr. Geref.) te Amersfoort, Grote Haag 154. Deze zal plaats vinden op 21 november, en heeft als onderwerp: Migranten-jongeren: geloven ze (het) wel?. De inleiding wordt verzorgd door drs. Jaap Beukema. Dit is het hoofdthema voor de morgen-samenkomst en wordt in de middag voortgezet in workshops over vier onderdelen, t.w. kinderwerk, werk onder oudere kinderen, politie en buitenlandse jongeren (met name in Amsterdam) en Turkse en Arabische liederen. De workshops worden begeleid door mensen uit de praktijk. Hiermee willen we afsluiten, bij een volgende gelegenheid meer over Evangelie en Moslims. Voor wie nu reeds meer erover wil weten, of specifieke vragen heeft, staan de beide vertegenwoordigers van de kerken klaar om daarop in te gaan (ds. G. v.d. Brink; 08385-40337 en J.M. Mudde; 020-6154116).

Stichting Reformatorische Wijsbegeerte

Op zaterdag 26 september zal prof. A. Troost een inleiding houden over de verhouding van theologie en filosofie. Dit referaat wordt gehouden in het Centrum voor Reformatorische Wijsbegeerte, Nieuwe Gracht 23 (tel.: 030- 34 20 30). Aanvang 10.45 uur. Men gelieve zelf een lunchpakket mee te nemen. Voor koffie wordt gezorgd.

'Het Christelijk geloof betwijfeld'

Van het christelijk onderwijsblad BEZINNING verscheen een themanummer dat gewijd is aan het actuele thema: Het christelijk geloof betwijfeld. De invloed van de nieuwe theologie. De opvattingen van de nieuwe theologie hebben bij velen ingang gevonden. Dat bleek onder andere uit de grote belangstelling voor en de grote oplage van het recente boek van prof. dr. H.M. Kuitert: Het algemeen betwijfeld christelijk geloof.

In het themanummer wordt in een uitvoerige bespreking aangetoond dat in dit boek fundamentele punten van het christelijk worden losgelaten. Ook wordt in dit nummer duidelijk gemaakt wat de denkbeelden van de nieuwe theologie zo al inhouden. Er wordt op gewezen dat deze opvattingen ook in het christelijk onderwijs veel invloed hebben, zoals blijkt uit artikelen in bladen ten dienste van het christelijk onderwijs en uit de inhoud van boeken voor godsdienstonderwijs. Velen zijn zich er niet van bewust hoe ver de ontwikkeling is voortgeschreden omdat de aanhangers van de nieuwe theologie hun ideeën uitdragen met behoud van bijbelse termen die ze een nieuwe inhoud geven.

Het themanummer van BEZINNING kan besteld worden door f 2,50 over te maken op girorekening 2.974.537 t.n.v. Adm. BEZINNING te Amersfoort met vermelding: nummer het christelijk geloof betwijfeld.

Het Centrum Voorlichting Christelijk Onderwijs, uitgeefster van BEZINNING, is gaarne bereid op een gemeenteavond een lezing te verzorgen over onderwerpen als New Age, occultisme, de bijbelkritiek, geloofsopleiding en kerkverlating, de nieuwe theologie. Inlichtingen: Tel. 03420-14479.

De Wittenberg

CHRISTELIJKE HOOGESCHOOL
EN TOERUSTINGSCENTRUM

UITGAANDE VAN DE STICHTING
REFORMATORISCHE BIJBELSCHOOL

zoekt wegens uitbreiding van de werkzaamheden voor een
weektaak van 50% een

staflid m/v

Vereisten:

- ▲ goede contactuele, didactische en organisatorische kwaliteiten
- ▲ zo mogelijk ervaring in het geven van praktijkgerichte cursussen
- ▲ voltooide academische of HBO-opleiding, bijvoorbeeld op agogisch of theologisch gebied
- ▲ meelevend lidmaatschap van een van de kerken van de Gereformeerde Gezindte
- ▲ instemming met de grondslag en het doel van de school

Het betrokken staflid wordt gevraagd mede leiding te geven aan De Wittenberg. Hij/zij zal in belangrijke mate belast worden met de leiding van de korte cursussen op het gebied van bijbelstudie-vaardigheden, evangelisatie en pastoraat.

Salarisindicatie: tot f 3.500,- bruto bij een 100% weektaak, afh. van leeftijd en ervaring. Inl. bij en sollicitaties (binnen 10 dagen) aan de directeur van De Wittenberg, ir. N.M. Trampler, Krakelingweg 10, 3707 HV Zeist. Tel. 03404-24166 of 18347 ('s avonds).

WOORD & DAAD

*Wel eens aan
financiële adoptie
gedacht?*

BON

- ☐ Ja, ik wil voor 40,- per maand sponsor worden van een Derde Wereld-kind, waardoor het eten, kleding en christelijk onderwijs ontvangt.
Stuur mij foto en gegevens van het kind.
- ☐ Graag eerst meer informatie (01830-24288)

Naam _____

Adres _____

Woonpl. _____

Zenden aan: Woord en Daad, postbus 560, 4200 AN Gorinchem

Werkende jongeman zoekt met spoed
woonruimte in A'foort of omgeving.
Tel. 05293-1783.

goed nieuws uit onze kindertehuizen

de volgende kinderen zijn opgenomen
in een kindertehuis en kunnen
financieel worden geadopteerd:

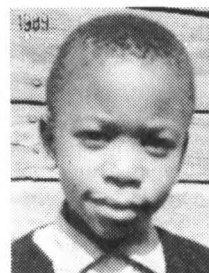
Shirley
India
7 maanden

Kimenye
Kenia
7 jaar

Meenatchi
India
8 jaar

Antonny
Kenia
9 jaar

Sujith
India
4 jaar

Dancan
Kenia
8 jaar

**Al deze kinderen hebben
geen ouders meer.**

**Voor f 65,- per maand redt u een van hen
van honger en armoede.**

Geef u nu op!

Tel. 05291-55907 (ook 's avonds)

stichting

redt een kind

Papaverstraat 19, 7731 VS Ommen
Postbank: 1599333 t.n.v. Stichting Redt een Kind te Ommen.
Bank: ABN/Amro te Doorn, rek.nr. 37.73.32.860
Tel. 05291-55907, b.g.g. 05291-55702